

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Побожій С. І.

ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА

Конспект лекцій

Суми
Сумський державний університет
2021

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА

Конспект лекцій
для студентів всіх спеціальностей денної форми навчання

Затверджено на засіданні
кафедри психології, політології
та соціокультурних технологій
як конспект лекцій
із дисципліни «Історія мистецтва».
Протокол № 14 від 26.05.2021.

Суми
Сумський державний університет
2021

Історія мистецтва : конспект лекцій / укладач С. І. Побожій. –
Суми : Сумський державний університет, 2021. – 70 с.

Кафедра психології, політології та соціокультурних техно-
логій

ЗМІСТ

	С.
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ КУРСУ «ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА».....	6
1.1. Феномен мистецтва в соціокультурному знанні. Характерні риси мистецтва.....	6
1.2. Функції мистецтва.....	8
1.3. Концепції походження та соціальної сутності мистецтва.....	10
ТЕМА 2. ВИДИ І ЖАНРИ МИСТЕЦТВА.....	13
2.1. Класифікація мистецтв. Класифікації видів образотворчого мистецтва.....	13
2.2. Видова характеристика мистецтва.....	14
2.3. Жанрова характеристика образотворчого мистецтва.....	16
ТЕМА 3. ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНА МОВА ТА СТИЛЬ У МИСТЕЦТВІ	17
3.1. Поняття художнього образу в мистецтві.....	17
3.2. Характеристика стилю. Стилізація в мистецтві.....	17
3.3. Види і напрямки мистецтва. Семіотика мистецтва.....	18
ТЕМА 4. МИСТЕЦТВО МЕСОПОТАМІЇ ТА ДАВНЬОГО ЄГИПТУ	20
4.1. Мистецтво Месопотамії.....	20
4.2. Мистецтво Давнього Єгипту.....	24
4.3. Давньоєгипетський канон у мистецтві.....	28
ТЕМА 5. АНТИЧНІСТЬ, СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ, ВІДРОДЖЕННЯ	29
5.1. Місце і значення мистецтва в епоху Античності.....	29
5.2. Особливості мистецтва Середньовіччя.....	39
5.3. Мистецтво епохи Відродження.....	41

ТЕМА 6. БАРОКО, РОКОКО, КЛАСИЦИЗМ	44
6.1. Риси та ознаки мистецтва бароко.....	44
6.2. Майстри стилю рококо.....	46
6.3. Класицизм і його ознаки в мистецтві.....	47
ТЕМА 7. РОМАНТИЗМ, РЕАЛІЗМ, ІМПРЕСІОНІЗМ, СИМВОЛІЗМ	50
7.1. Романтизм і його прояви в мистецтві, музиці та літературі.....	50
7.2. Реалістичні тенденції в мистецтві середини ХІХ століття.....	52
7.3. Мистецькі напрямки та течії епохи Декадансу.....	53
ТЕМА 8. МИСТЕЦТВО МОДЕРНІЗМУ ТА ПОСТМОДЕРНІЗМУ.....	56
8.1. Модернізм як художня тенденція та його прояви в мистецтві.....	56
8.2. Мистецькі напрямки, течії, школи в мистецтві ХХ століття.....	58
8.3. Постмодернізм і його художня філософія.....	61
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	66

У конспекті лекцій поданий теоретичний матеріал із курсу «Історія мистецтва». Цей курс орієнтований на здатність розуміння характерних ознак мистецтва в історії культури, а також критичне усвідомлення взаємозв'язку між культурними, соціальними та економічними процесами.

Матеріали можуть бути використані студентами закладів вищої освіти для підвищення знань про мистецтво, а також викладачами, аспірантами та магістрантами, слухачами факультету післядипломної освіти.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ КУРСУ «ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВ»

1.1. Феномен мистецтва в соціокультурному знанні. Характерні риси мистецтва.

1.2. Функції мистецтва.

1.3. Концепції походження та соціальна сутність мистецтва.

1.1. Феномен мистецтва в соціокультурному знанні. Характерні риси мистецтва. Історія мистецтва – складова історії як науки. Мистецтво – форма культури, що виявляє творчий потенціал особистості та слугує історичним способом задоволення її естетичних потреб; художня творчість та інші види діяльності людини, що об'єднують як художньо-образні форми відображення дійсності.

Мистецтво є складовою духовної культури. Духовна культура – культурні форми, орієнтовані на вироблення знань і цінностей: міфологія, релігія, мистецтво, наука. Її особливостями є неутилітарність, свобода творчості, особливий духовний світ, багатший за реальний світ.

Перше визначення культури дав у XIX ст. прихильник теорії еволюціонізму, родоначальник англійської антропології, англійський етнограф та історик культури Едуард Барнет Тайлор (1832–1917) у книзі «Первісна культура» (1871): «Культура або цивілізація, в широкому етнографічному змісті складається у своєму цілому із знання, вірувань, мистецтва, моралі, законів,

звичаїв та деяких інших здібностей та звичок, засвоєних людиною як членом суспільства». Наприкінці минулого століття американські вчені Крьобер і Клакхон нарахували вже близько 500 визначень культури. Будучи однією зі складових духовної культури, мистецтво так само не має однозначного визначення.

Характерними рисами мистецтва є:

– створення художніх образів, що характеризуються чуттєвою конкретністю та узагальненістю, завдяки чому мистецтво виражає та творчо перетворює життя відповідно до людських сенсів і цінностей. Якщо наука доводить, то мистецтво демонструє;

– інтуїтивно-емоційний спосіб осягнення дійсності, що доповнює раціонально-логічний;

– у мистецтві людина виражає себе у своїй цілісності, на відміну від інших видів діяльності, де вона реалізує якусь одну свою складову;

– наявність вимислу та умовності; мистецтво не призначене для точного копіювання життя: через мистецтво людина поринає у світ художніх образів, але одночасно вона завжди усвідомлює цю ілюзорність та умовність;

– мистецтво завжди має в собі відбиток особистості митця, на відміну від безособового характеру мови науки.

Мистецтво тісно пов'язане з іншими сферами духовного життя: мораллю, філософією, релігією, правом, наукою. Мистецтво одухотворяється гуманними моральними ідеями. Чимало письменників є оригінальними філософами та соціальними мислителями: Достоевський, Толстой, Сартр, Камю. Взаємодія релігії з мистецтвом сприяла виникненню шедеврів у багатьох видах мистецтва. Виникли і власне релігійні жанри: у живопису – ікони, в архітектурі – храми. Наука сприяла розширенню технологічних і художніх можливостей мистецтва.

Проблема функцій належить до фундаментальних теоретичних питань естетики. Її основу зумовлює історичний чинник, адже функції мистецтва виникають і складаються впродовж усього розвитку цивілізації у зв'язку з формуванням нових потреб і особливостей поведінки людини.

Питання функціональності естетична наука вивчала ще з часів античності, зокрема в теоретичних розробках Аристотеля цій проблемі була приділена значна увага. Давньогрецький філософ чітко виділив три основні функції мистецтва: пізнавальну, виховну та емоційного впливу. У процесі подальшого розроблення проблеми функціональності естетична думка повністю підтримала ідеї Аристотеля щодо пізнавальної та виховної функцій. Певних коригувань зазнала також інтерпретована античним мислителем функція емоційного впливу. Аристотель тлумачив її через давньогрецьке поняття «гедонізм» – чуттєва насолода, тоді як естетика XIX–XX ст. емоційно-чуттєве начало перевела у площину естетичного.

1.2. Функції мистецтва. Мистецтво – поліфункціональне. Роль функцій у різних типах і напрямках є різною. У напрямку реалістичного мистецтва головною є пізнавальна функція. У класицизмі – нормативна функція. Сучасна естетична наука розширила аристотелівську модель, увівши такі функції мистецтва:

Соціальна функція. Інтерес до соціального аспекту мистецтва з боку його практиків і теоретиків пов'язаний із XX ст. Активно досліджував соціальну природу мистецтва французький філософ і письменник Жан Поль Сартр (1905–1980), який висунув концепцію «соціальної заангажованості». Німецький теоретик Теодор Адорно (1903–1969) назвав «ідеологічним» мистецтво зазначеного періоду, а його співвітчизник Вальтер Беньямін (1892–1940) проголосив ідею «політизації мистецтва», сконцентрувавши увагу на двох формах суспільної свідомості – політиці та мистецтві. У різні часи свого існування мистецтво виконувало соціальну функцію, реалізуючи через систему художніх образів поставлене перед ним «соціальне замовлення». Леонардо да Вінчі фактично жодної картини не написав за власним бажанням. Своєрідною відповіддю на замовлення Людовіка XIV була драматургія Мольєра. На «замовлення» працювала значна частина митців доби Просвітництва. Соціальна функція проявляється в тому, що мистецтво має ідейний вплив на суспільство, перетворюючи в такий спосіб соціальну реальність.

Пізнавальна функція. Твори мистецтва завжди втілюють і дають певне знання, формують нові горизонти бачення життя. Пізнавальна функція дозволяє пізнавати дійсність і аналізувати її за допомогою художніх образів;

Виховна функція безпосередньо пов'язана із процесом активізації емоційно-чуттєвого начала, яке сучасна естетична наука ототожнює з компенсаційною та комунікативною функціями.

Компенсаторна функція. Ця функція дає змогу людині у процесі сприймання художнього твору пережити ті почуття, яких вона була позбавлена в реальному житті. Надзвичайно показовим є феномен мелодрами – найпопулярнішого жанру в літературі, театральному мистецтві і кінематографі. Сентиментальне начало, емоційно-романтичний настрій, класичний любовний трикутник, чіткий розподіл героїв на позитивних і негативних – усі ці специфічні ознаки мелодрами, що виконували компенсаційну функцію, зумовили її всевітній і позачасовий успіх. Компенсаторна функція дозволяє відновити душевну рівновагу, розв'язати психологічні проблеми, «втекти» тимчасово із сірої повсякденності, компенсувати недолік краси і гармонії в щоденному житті.

Комунікативна функція. Аналізуючи феномен мистецтва, науковці різних історичних періодів підкреслювали його комунікативну перевагу над іншими формами суспільної свідомості. До аналізу комунікативної функції прямо чи опосередковано зверталися Аристотель, Г. Е. Лессінг, І. Г. Гердер, А. Бергсон, Б. Кроче та інші, надаючи цій проблемі великого значення, адже загальномистецький зв'язок між митцем та аудиторією надає саме комунікативна функція. Існують види мистецтва, у яких комунікативні можливості обмежені мовним бар'єром. Це передусім література, театр, кінематограф, тоді як архітектура, скульптура, живопис і хореографія «мають» універсальний комунікативний код. Саме тому «мова» творів Леонардо да Вінчі, О. Родена, Ле Корбюзьє та інших була зрозумілою в усіх регіонах світу і пододала часові кордони.

Сугестивна функція пов'язана з певною гіпнотичною дією, впливом на людську психіку. Сугестивне начало чітко можна простежити ще в доісторичному мистецтві, коли перед початком полювання наші пращури «вбивали» тварину, намальовану на стіні печери. Вагоме навантаження покладало на сугестивну функцію середньовічне мистецтво іконопису й архітектури, адже вважали, що собор повинен був стати Біблією для неписьменної людини.

Естетична функція дозволяє відтворювати дійсність за законами краси, формує естетичний смак.

Гедоністична функція відображає здатність мистецтва приносити задоволення людині.

Функція передбачення виявляє себе як у прямій, так і в опосередкованій формах. Найяскравішим прикладом є жанр фантастики в літературі і кінематографі. Логіку його еволюції можна простежити від творів Жуля Верна («Таємничий острів», «Двадцять тисяч льє під водою», «Із Землі на Місяць») до романів С. Кінга; від кінематографічних феєрій Жоржа Мельєса «Політ на Місяць» (1902) до «Космічної Одиссеї 2001 року» Стенлі Кубрика та «Зоряних війн» Джорджа Лукаса.

1.3. Концепції походження та соціальної сутності мистецтва. Загальноприйнятого пояснення причин виникнення мистецтва немає. Існують різні концепції сутності мистецтва, що відповідають різному тлумаченню його виникнення. Мистецтво розглядали як імітацію природи (мімесис); вираз «інстинкту прикрашання» з метою статевого привабливості (Дарвін, Вейнінгер); «незацікавлену» вільну гру творчих сил людини (Шиллер, Спенсер), забава (Л. Толстой), засіб очищення від афектів – «катарсис» (Аристотель); засіб досягнення душевної гармонії (Гете); вільна формотворчість, мова почуттів, чуттєвий вираз надчуттєвого та ін.

Історик Я. Рогінський стверджує, що людина почала творити лише тоді, коли соціальні якості її набули самодостатності, тобто в епоху, коли склалися форми родової організації (пізній палеоліт). Г. Плеханов доводить: «мистецтво – один із засо-

бів спілкування»; Ф. Шиллер наголошує: «мистецтво – незацікавлена насолода»; С. Рейнак: «мета давнього мистецтва – магія, чаклунство мисливців»; О. Гущин: «мистецтво породили первісна магія та розвиток колективного трудового процесу»; Леонардо да Вінчі: «мистецтво – дитина природи, воно з'явилося для того, щоб людина наслідувала її». Кожне твердження авторитетних учених і митців по-своєму аргументоване і заслуговує на увагу. Отже, Homo sapiens у період, коли став людиною суспільною, покликав до життя специфічний, свідомий вид діяльності, який має назву «мистецтво». Мистецтво істотно вплинуло на еволюцію цілого біологічного виду, підняло його на якісно вищу сходинку; праця стала творчістю; слово почало жити в часі. Думка одержала додаткову до мови форму абстрагування дійсності.

Видатний представник просвітительської естетики Готхольд Ефраїм Лессінг (1729–1781) – німецький філософ-просвітник, драматург, естетик, теоретик мистецтва і літературний критик. Пафос естетичних поглядів Лессінга спрямований на боротьбу за створення демократичної національної культури. Він ратував за зближення мистецтва і літератури з життям, звільнення їх від кайданів аристократичної нормативності. Мистецтво, за Лессінгом, є імітацією природи. На противагу принципу ідеалізації, імітації антиків, що в німецькій естетиці Просвітництва стверджував І. Вінкельман (1717–1768), Лессінг тлумачив імітацію природи широко, як пізнання життя. На відміну від просторових мистецтв, де предметом зображення є тіло з його видимими властивостями, у поезії за допомогою слова передаються дії, що розвиваються в часі.

Живопис більше ідеалізує, поезія ж глибше розкриває пристрасть, боротьбу, індивідуалізує, вона спроможна охопити життя у всьому його багатстві. В основних естетичних творах: «Лаокоон. Про межі живопису і поезії» (1766), «Гамбурзька драматургія» (1767–1769) Лессінг фактично підбив підсумок естетиці класицизму, намітивши нові проблеми розвитку реалістичного мистецтва. Лессінг залишався на позиціях «практичної»

естетики, узагальнював практику художнього розвитку свого часу.

Теорія гри та розваг втілилася у працях Йоганна Хейзінги «Номо ludens», Карла Бюхера «Робота і ритм», Ернста Гроссе «Походження мистецтва». Гра – це методична людська діяльність, з якої формується мистецтво. З мистецтва народжується практика (гра – мистецтво – праця). «Культура як гра» (за Й. Хейзінгою) – основний постулат теорії голландського культуролога Йоганна Хейзінги (1872–1945), викладеної у книзі «Людина, яка грає» (1938). Ключова думка цього дослідження – провідне значення гри у виникненні й розвитку культури. Сходження до більш вищих форм культури тісно пов'язане з ігровими інстинктами, притаманними людській природі. Аналізуючи вікові періоди в розвитку людини (дитина грається – юнак працює, граючи (безкорисно), доросла людина працює), К. Бюхер і Е. Гроссе переносять ці висновки на розвиток людської історії: у період дитинства людства відбувається гра, дорослішаючи, людина переносить гру через мистецтво в працю. Це свідчить про багатогранність цієї сфери культури, у якій знаходить вираз розмаїття потреб людини – біопсихічних і соціокультурних.

У марксистському вченні походження мистецтва пояснюють трудовою діяльністю. Згідно з іншими поглядами мистецтво пов'язане з релігією. Магія полювання та магія родючості знаходили відображення в діяльності первісних художників, де образами мистецтва надавали значення заклинання, а не насолоди. Існує також традиція пов'язувати походження мистецтва з ігровою діяльністю.

Висновки. Мистецтво – це особливий спосіб духовно-практичного освоєння світу крізь призму людських цінностей, життєвих смислів і значень. Воно відображає життя в образно-емоційній, інтуїтивній формі, на відміну від категорій науки. Мистецтво вносить у життя ілюзорно-ігрове начало, дозволяючи особистості «проживати» різні життя і переживати уявні ситуації у світах, створених митцем.

ТЕМА 2. ВИДИ І ЖАНРИ МИСТЕЦТВА

2.1. Класифікація мистецтв. Класифікація видів образотворчого мистецтва.

2.2. Видова характеристика мистецтва.

2.3. Жанрова характеристика образотворчого мистецтва.

2.1. Класифікація мистецтв. Традиційно види мистецтва поділяються за способом втілення художнього образу та за формою чуттєвого сприймання.

За способом втілення художнього образу розрізняють: просторові мистецтва – архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія, декоративно-прикладне мистецтво та дизайн;

– часові мистецтва – радіо, музика, література;

– просторово-часові – кіномистецтво, театр, танець, циркове мистецтво тощо.

За формою чуттєвого сприймання розрізняють:

– слухові – музика, радіо;

– зорові – архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія;

– зорово-слухові – театр, кіно.

У кожній із цих трьох груп художньо-творча діяльність може користуватися: знаками зображувального типу, що передбачають подібність образів із чуттєво сприйманою реальністю (живопис, скульптура, графіка; література, акторське мистецтво); знаками незображувального типу, що не допускають упізнавання в образах реальних предметів, явищ, дій і звернених безпосередньо до асоціативних механізмів сприйняття (архітектурно-прикладні мистецтва, музика й танець); знаками змішаного типу, властивими синтетичним формам творчості (синтезу архітектури або декоративно-прикладного мистецтва з мистецтвами образотворчими; словесно-музичному – пісенному й акторсько-танцювальному – пантомімічному синтезу).

Мистецтва можна класифікувати за використовуваними матеріалами:

- традиційні й сучасні матеріали (фарби, полотно, глина, дерево, метал, граніт, мармур, гіпс, хімічні матеріали, продукти серійної індустрії тощо) – архітектура, скульптура, живопис тощо;
- сучасні способи зберігання інформації (сучасна електротехніка, цифрові обчислювальні машини) – медіамистецтво.

Існування різних видів мистецтв викликане тим, що жодне з них своїми власними засобами не може дати художньої всеосяжної картини світу. Таку картину може створити тільки вся художня культура людства загалом, що складається з окремих видів мистецтва.

2.2. Видова характеристика мистецтва. Графіка – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері за допомогою пензля, олівця, пера тощо. Графіка (у перекладі з грецької – «пишу, маюю») – це насамперед малюнок і художні друковані твори (гравюра, літографія). Вона заснована на можливостях створення виразної художньої форми за допомогою використання різних за забарвленням ліній, штрихів і плям, що наносять на поверхню листа. Графіка передувала живопису. Спочатку людина навчилася запам'ятовувати обриси і пластичні форми предметів, потім розрізняти і відтворювати їхні кольори і відтінки. Опанування кольору було історичним процесом: не всі кольори були засвоєні одразу.

Специфіка графіки – лінійні співвідношення. Вона, відтворюючи форми предметів, передає їхню освітленість, співвідношення світла і тіні тощо. У процесі історичного розвитку в малюнок і друковану графіку став проникати колір, і тепер вже до графіки відносять малюнок кольоровою крейдою – пастель, і кольорову гравюру, і живопис водяними фарбами – акварель і гуаш. У різній літературі з мистецтвознавства існують різні погляди із приводу графіки. В одних джерелах графіка – це вид живопису, а в інших – окремий підвид образотворчого мистецтва.

Живопис – вид образотворчого мистецтва, художнє відображення видимого світу фарбами на будь-якій поверхні. Відповідно до призначення творів живопис поділяється на монументальний, станковий, театральнo-декораційний і мініатюру. Монументальний живопис був провідним у мистецтві Київської Русі.

До монументального живопису належить мозаїка та фреска. Мозаїка – орнамент або зображення, виконане з окремих кольорових шматочків скла, смальти, камінців, закріплених на цементі. Зображення Оранти в головній апсиді Софійського собору в Києві (XI ст.) виконане в техніці мозаїки.

Фреска (від італ. *fresco*) – живопис по вологому тиньку фарбами, розведеними на воді. Фрескові ансамблі були у храмах Луцька, Холма, Володимира (не збереглися до наших часів).

Станковий живопис відрізняється від монументального тим, що може бути переміщений з одного місця до іншого і створюється на мольберті (станку).

Скульптура – просторово-образотворче мистецтво, що освоює світ у пластичних образах. Основними матеріалами, які застосовують у скульптурі, є камінь, бронза, мармур, дерево. На сучасному етапі розвитку суспільства, техногенного прогресу розширилася кількість матеріалів, що використовують для створення скульптури: сталь, пластик, бетон та інші. Існують два основні різновиди скульптури: об'ємна тривимірна (кругова) і рельєф: горельєф (високий рельєф), барельєф (низький рельєф), контррельєф (врізний рельєф). За визначенням скульптура буває монументальна, декоративна, станкова.

Монументальну скульптуру використовують для прикрашання вулиць і площ міста, позначення історично важливих місць, подій тощо. До монументальної скульптурі належать: пам'ятники, монументи, меморіали. Станкова скульптура розрахована на огляд із близької відстані і призначена для прикрашання внутрішніх приміщень. Декоративну скульптуру використовують для прикрашання побуту (предмети дрібної пластики).

2.3. Жанрова характеристика образотворчого мистецтва. Живопис, графіка та скульптура репрезентовані різноманіт-

ними жанрами. У портреті основне завдання полягає в переданні уявлення про зовнішній вигляд людини, розкритті внутрішнього світу людини, підкресленні його індивідуальності, створенні психолого-емоційного образу.

У пейзажному творі відтворюється навколишній світ у всьому різноманітті його форм. Одним із підвидів пейзажного живопису є мариністичний живопис. Зображення предметів побуту, знарядь праці, квітів, фруктів у натюрморті допомагає зрозуміти світогляд і устрій певної епохи.

Історичний жанр розповідає про історично важливі моменти життя суспільства. Побутовий жанр відображає повсякденне життя людей, звичаї, традиції того чи іншого етносу. Анімалістичний жанр – зображення тварини як головного «героя» художнього твору. У ХХ ст. характер живопису змінився під впливом засобів технічного прогресу (поява фото і відеоапаратури), що сприяє появі нових форм мистецтва (мультимедійне мистецтво).

Висновки. Видова специфіка образотворчого мистецтва, залишаючись незмінною в основних формах, набуває трансформації завдяки технічному прогресу. Всеосяжну художню картину світу не можна відобразити завдяки одному жанру. Жанрове розмаїття образотворчого мистецтва має особливості та відмінності протягом розвитку. У мистецтві модернізму та постмодернізму зникають чіткі кордони між жанрами, що викликає нові ракурси сприйняття твору, формуючи особливу модель світосприйняття.

ТЕМА 3. ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНА МОВА ТА СТИЛЬ У МИСТЕЦТВІ

- 3.1. Поняття художнього образу в мистецтві.
- 3.2. Характеристика стилю. Стілізація в мистецтві.
- 3.3. Види і напрямки мистецтва. Семіотика мистецтва.

3.1. Поняття художнього образу в мистецтві. Художній образ – особлива форма естетичного освоєння світу, за якої зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність і життєвість, конкретність, на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять. Формою мислення в мистецтві є художній образ. Це основа будь-якого виду мистецтва, а спосіб творення художнього образу – головний критерій приналежності до різних видів мистецтва. Образи виникають у свідомості людей під впливом реальної дійсності, сприйнятої за допомогою органів чуття. Вони є копіями, відбитками дійсності. Образи зберігаються в пам'яті і можуть бути відтворені уявою. На основі образів пам'яті митець створює нову реальність – художній образ, який, зі свого боку, викликає у свідомості людей (слухачів, глядачів) низку уявних образів. У художньому творі образ виходить на перший план, і через нього можна пізнати значення, думку та ідею твору.

Художньо-образна мова мистецтва – складна духовна структура, адже кожен елемент художньої реальності є образом. Твір як художнє ціле – складна система образності. Багатство образної структури зумовлює повноту та глибину ідеального буття естетично опанованої реальності в художньому творі. Безпосереднє чуттєве виявлення сутності в художньому образі становить зміст прекрасного в мистецтві.

3.2. Характеристика стилю. Стілізація в мистецтві. Стилль як фундаментальна категорія мистецтва. Стилль є найбільш загальною категорією художнього мислення, характерного для певного історичного розвитку. Стилль виражає сутність художньої творчості в єдності всіх компонентів: змісту і форми, зображення та вираження, особистості та епохи. Історик і теоретик

мистецтва Генріх Вольфлін вважав, що стиль формується в галузі психології форм як вираження художнього темпераменту. Освальд Шпенглер: стиль – це символічне вираження світовідчуття. Стиль об'єднаний закономірностями формоутворення. Стиль є також категорією художнього сприйняття та мислення глядача.

Ознаки стилю позначені по-різному в різні історичні епохи і в різних мистецтвах. Відродження і класицизм яскраво проявили себе в багатьох мистецтвах, але такі стилі, як бароко та рококо, позначені переважно в мистецтвах пластичних. Стосовно останніх і була раніше всього вироблена загальна теорія історичних стилів. Такі поняття, як театр бароко або музика рококо, виникають за аналогією із пластичними мистецтвами і не є загальноприйнятими. У музикознавстві та театрознавстві теорія стилю не набула (через специфіку музичної і театральної творчості) загального методологічного значення, як у вивченні пластичних мистецтв.

3.3. Види і напрямки мистецтва. Семіотика мистецтва.

Індивідуальні стилі художників існують у межах стилів напрямків і течій, але не інтегруються повністю останніми. Якщо спочатку, на ранній стадії, стилі ще зберігають свою нормативність (художники дотримуються певних норм), то в подальшому можуть бути відхилення від цих норм. Напрямок є ключовим поняттям основної одиниці історико-художнього процесу. Течія – це розгалуження або різновид напрямку, що складається у процесі його розвитку та відображає специфіку цього розвитку – історичну, структурну, локальну та ін.

Завдяки течіям проявляється динаміка розвитку художнього процесу. Течії виникають і за наявності загальних і близьких позицій митців тієї чи іншої епохи. Наприклад, у живопису Високого Відродження основою є гуманізм, але існують течії та школи (флорентійська, римська, венеціанська та ін.).

Напрямок – історико-типологічне поняття на високому рівні узагальнення, що відображає складні та багатопланові спільності художнього процесу, що охоплюють і різні види мистецтва, його національні варіанти та різні рівні структури творів, що з'явилися в певну епоху в межах культурно-історичних регіонів.

Культура є світом змістів, які людина вкладає у свої творіння, а також інформаційною системою, де подана семантична та естетична інформація. Предмети культури (артефакти) виникають унаслідок духовно-творчої активності людини та мають подвійну визначеність. Цими проблемами опікується семіотика – гуманітарна наука про знаки та знакові системи, лінгвістичну та нелінгвістичну комунікації. Засновники семіотики – Ч. Пірс, Ч. Морріс. Семіотика є сферою наукових досліджень і навчальною дисципліною.

Будь-яке явище культури є текстом, проте існує принципова відмінність тексту як знакової діяльності від літературного тексту, на яку вказував французький семіотик Ролан Барт. Французька дослідниця болгарського походження Юлія Крістева ввела до наукового обігу поняття інтертексту, де кожен текст є частиною більш широкого культурного тексту. Розвиток семіології – у працях М. Бахтіна, О. Лосєва, Ю. Лотмана, Д. Ліхачова. Тартуський вчений Ю. Лотман увів до наукового обігу поняття семіосфери, яке характеризується кордонами семантичного простору, його структурною неоднорідністю та внутрішнім різноманіттям, що створює структурну ієрархію, складові якої перебувають у діалозі. Семіотика як сфера етнічної психології постає у працях українського мовознавця Олександра Потебні.

Загальні закономірності знакових систем виявляються в законах синтактики, прагматики та семантики. Розуміння та інтерпретацію релігійних текстів вивчає герменевтика. Мистецтво може бути знаковою системою. У цьому разі реципієнт є інтерпретатором художніх знаків. Можна розглянути це на прикладі картини Карла Брюллова «Останній день Помпеї», яку художник писав шість років. Цьому передувало вивчення документів тих часів, листів Плінія, знайомство з розкопками в Помпеї. Вальтер Скотт назвав картину російського митця «епопеєю», а Микола Гоголь – «повним, всесвітнім творінням». Проте в різні часи ця картина набувала нового змісту:

– своєрідна алегорія загибелі античного ідеалу загалом під впливом нових, сучасних художнику ідей та уявлень;

- ідея загибелі античної цивілізації як високого прикладу невпинного поступу історії;
- у картині знайшла відбиття романтична концепція історії як ланцюга трагічних катаклізмів, які керуються роком;
- картина асоціювалася з характерною для романтиків ідеєю найближчого кінця європейської культури загалом;
- відображення в картині атмосфери Петербургу часів реакції, яка настала після поразки повстання декабристів;
- краса античного ідеалу в картині відбивала ті реальні зсуви, які можна було спостерігати в мистецькій практиці тих часів, де класицизм як художній метод вже вичерпав свою історичну місію.

Висновки. Загадкою і таємницею будь-якого мистецького твору є художній образ, який є формою мислення в мистецтві. Динаміку розвитку художнього процесу можна простежити в розвитку напрямків і течій. Будучи фундаментальною категорією мистецтва, стиль є найбільш загальною категорією художнього мислення. Як знакова система мистецтво є об'єктом семіотичного аналізу, завдяки якому в мистецькому творі відкриваються приховані плани змісту.

ТЕМА 4. МИСТЕЦТВО МЕСОПОТАМІЇ ТА ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

- 4.1. Мистецтво Месопотамії.
- 4.2. Мистецтво Давнього Єгипту.
- 4.3. Давньоєгипетський канон у мистецтві.

4.1. Мистецтво Месопотамії. Месопотамія (Двуріччя) – територія між річками Тигр і Євфрат (нині територія сучасного Ірану). У північній частині була розташована Ассирія, на півдні – Шумер, Аккад, Вавилон; на сході – Фінікія, Палестина. Протягом багатьох років відбувалися археологічні розкопки, які проводили під керівництвом археологів і дослідників культури Месопотамії Поля Еміля Ботта (Франція), Леонарда Вуллі, Остіна

Генрі Лейарда (Англія), Кольдевея, Георга Фридриха Гротефенда (Німеччина). Л. Вуллі здійснив археологічні розкопки міста Ур, а знайдені артефакти знайшли інтерпретацію в його книзі «Ур халдеїв». О. Г. Лейард знайшов декілька асирійських міст, зокрема Ніневію та Німруд.

Розвиток культури Двуріччя не являв собою цілісного процесу. Для його розуміння потрібно знати особливості цивілізації цього культурного ареалу. Месопотамська модель цивілізації – розрізнені землеробські громади на протоках Євфрату, управління розливами якого виділило їх з інших суспільств і дозволило отримувати величезний додатковий продукт. Унаслідок чого сформувалася еліта – жрецтво, ремісники, архітектори, художники. Відмінність месопотамської моделі полягає в довгому збереженні в суспільно-економічній структурі і державно-храмового, і громадсько-приватного секторів, що сприяло ранньому виникненню навколо храмів громадських божеств перших міст-держав у V–IV тис. до н. е. Проблема розвитку культури Месопотамії полягає в тому, що культура різних племен Передньої Азії не була однорідною. Після захоплення земель однією державою інколи культурні здобутки іншої держави безжально знищували.

Періодизація культури та мистецтва Двуріччя. Історичний тип мистецтва сформувався в IV–I тисячолітті до н. е. в долині річок Тигр і Євфрат у Малій Азії. Одна з найдавніших культур світу – шумерська культура. У шумерській архітектурі переважають монументальні форми, що проявилися в будівництві храмів і скульптурі. У кінці III тисячоліття до н. е. сформувався новий тип храму – храм на декількох платформах – зіккурат. У цій будівлі збереглися елементи храмової архітектури більш раннього періоду: сходи, які вели до центрального святилища, відкритий внутрішній дворик і наявність ніш і виступів зовнішніх об'ємів.

Характерною рисою шумерського мистецтва є оповідальність. Особливого значення набув розвиток гліптики – циліндричних печаток із зображенням героїв, наприклад Гільгамеша –

головного героя «Поєми про Гільгамеша». Шедевром декоративного мистецтва є голова бика, що увінчує арфу з гробниці Ура (Філадельфія, Музей університету).

Наступним періодом розвитку культури і мистецтва Двуріччя є мистецтво Аккаду – держави, яка була розташована на півночі Месопотамії. Тріумф переможця відображений на стелі правителя Лагаша Еанатума, так званій «Стелі коршунів» (Лувр, Париж). Усі фігури на ній, очевидно, зроблені за одним трафаретом. Зміст стели царя Нарамсуена із зображенням перемоги царя над лулубеями потрібно «читати» знизу вгору.

Вплив мистецтва Аккаду відчуло на собі мистецтво всієї Месопотамії. До сьогодні дійшло пам'яток менше, ніж від шумерської культури, але за якістю аккадські пам'ятки переважають шумерські. У рельєфах трапляються зображення фантастичних істот, а також фігури, де поєднані риси людини і тварини: людина-лев, людина-риба; людини і рослинності: людина-дерево. Такі образи трапляються на циліндричних печатках у гліптиці. На відміну від шумерської, аккадська гліптика більш декоративна та орнаментальна. Якщо шумерські печатки перевантажені різноманітними зображеннями, то аккадські характеризуються більш ясними пропорціями та орнаментальним малюнком. В аккадській гліптиці проявилися характерні риси мистецтва гліптики: вміння передавати пропорції тіла, відчуття матеріалу, свобода та гармонійність композиції. Розквіт Аккаду був недовгим і з 2200 р. до н. е. настає розквіт пізнього Шумеру, який збігається з царюванням Гудеа. Цей правитель сам вивчав архітектуру, розумівся на будівничій практиці. Іконографія Гудеа втілюється найбільше у скульптурі. Надзвичайно виразною є скульптура правителя Гудеа з діориту. Спорудженням зіккуратів, зокрема храму в Урі, закінчилася шумеро-аккадська цивілізація. Знищення Аккаду та його культури племенами гутіїв призвело до занепаду культурних традицій.

Центром Ассирії було місто Ашшур – торговельний форпост Двуріччя. Усі торговельні шляхи Передньої Азії проходили поблизу від міст Ассирії або через них. Правителі Ассирії мали

на меті контроль над ними. Унаслідок цього з держави, яка оборонялася, Ассирія перетворилася на завойовницьку державу і до VII ст. до н. е. вона захопила увесь Ближній Схід. Усе це не могло не відобразитися на особливості ассирійського мистецтва, у якому сформувався ідеал сильної людини – полководця і воїна. Ассирійське мистецтво сформувалося під значним хуррито-малоазійським впливом, що сприяло його еклектичності. На півночі Месопотамії хуррити створили державу Мітанні. У подальшому хуррити й урарти становили основну лінію фізичної спадкоємності вірменського народу. Поступово відбувається складний процес виокремлення з мистецтва рис еклектики, унаслідок чого постає цілком своєрідне мистецтво, у якому знайшла відображення система художніх засобів і поглядів. Про власне ассирійське мистецтво можна зазначити лише починаючи з XIV–XIII ст. до нашої ери. Аналіз мистецьких пам'яток дозволяє зробити такі висновки. По-перше, зображення у профіль людської фігури на площині стає правильним; по-друге, відчувається прагнення до передання певної послідовності оповідальності.

Унаслідок археологічних розкопок Лейарда та Ботта в Ніневії людство познайомилося з монументальною скульптурою з палацу Ашшурнацірапала в Німруді. Рельєфи в палаці охоплювали площу в декілька гектарів. Над ними працювала ціла майстерня ремісників. На відміну від хетів, рельєфи вирізали на тонких плитах із мосульського алебастру (різновиду мармуру). В ассирійському мистецтві I тисячоліття до н. е. складається жорсткий канон, що поєднує ідеалістичний та ідеологічний аспекти. Образ царя стає моделлю та взірцем для ремісників. Фігурам на рельєфах притаманна монументальна статичність, розв'язана проблема розташування фігур і предметів у просторі.

Важливий матеріал надав історикам мистецтва палацовий комплекс царя Саргона II у Дур-Шаррукіні (з аккадської – «Палац Саргона»), тоді – столиці Ассирії. Ассирійську скульптуру можна уявити у вигляді колони, густо прикрашеної рельєфним зображенням. У палаці Ашшурнацірапала значне місце (декілька гектарів) займали кам'яні рельєфи, що, безперечно, потребу-

вало колосальної кількості майстрів-ремісників, які мали гарну виучку. До I тис. до н. е. формується доволі жорсткий канон, який був не релігійним, так само, як ассірійське мистецтво не мало ознак релігійності.

У палацах Ашшурбанашпа в Ніневії та Ашшурнацірапапа в Кальху на фризах-рельєфах трапляються зображення тварин, що відрізняються спостереженням і правдивістю: «Поранена левиця» з палацу Ашшурбанашпа (Британський музей, Лондон) та «Полювання на левів» (Британський музей, Лондон) з палацу Ашшурнацірапапа. Остання робота була створена тоді, коли Ассирія була могутньою державою. На чолі з царем Ашшурбанашпа вона завоювала Єгипет. Видатними пам'ятками ассірійського мистецтва є скульптури шеду – крилатих биків.

4.2. Мистецтво Давнього Єгипту. Історія Стародавнього Єгипту поділяється на такі основні етапи: додинастичний період (IV ст. до н. е.); Стародавнє Царство (3200–2400 рр. до н. е.); Середнє Царство (2400–1900 рр. до н. е.); Нове Царство (1600–200 рр. до н. е.); Пізнє Царство (1100–332 рр. до н. е.).

Єгипетська модель цивілізації – в її основі є «басейнове» регулювання річкових розливів, але давньоєгипетські громади («номи»), розташовані вузькою смугою уздовж верхнього та середнього Нілу, не могли існувати окремо. Посилення одного з них і підкорення ним сусідніх створювали умови для утворення єдиної влади. Але вже до об'єднання Нижнього та Верхнього Єгипту формуються основні риси давньоєгипетської культури: ієрогліфічна писемність; художній стиль; релігійні вірування; культ мертвих.

Важливу роль в образотворчих композиціях відіграють ієрогліфи. Єгипетська писемність – комбінована писемність, де кожне слово виражалось алфавітними складовими та картинно-образними знаками. У Давньому царстві з'явилася система алфавіту для 24 основних звуків. Але єгиптяни зберегли в писемності складні картинні словесні знаки, які активно використовували в архітектурі, монументальному мистецтві, де вони виконували декоративну та інформаційну роль. Франсуа Шампольон розшиф-

рував ієрогліфи, прочитавши імена Птолемея і Клеопатри на Розетському камені. Він правильно визначив, що ієрогліфи означають не тільки слова, але й окремі склади і звуки.

Важливе значення для розуміння специфіки давньоєгипетського мистецтва мають релігійні вірування, у яких наявне сильне відлуння тотемізму. Характерною особливістю є культ річки Нілу і тварин, які набувають гігантських масштабів (поховання крокодилів, гіпопотамів). Нил – «той, що дарує життя риbam у річці і птахам, що літають у небі». Центральне місце в релігії посідають солярні міфи: бог сонця Ра, Атон. Абсолютний культ сонця існував за фараона Ехнатона. На рельєфах і в скульптурі популярним є такий сюжет: жук-скарабей котить по небу сонце так, як він котить по землі гній. Зображення скарабея часто використовували в декоративному, ювелірному мистецтві.

Архітектура Стародавнього Єгипту репрезентована двома видами: поховальними спорудами і храмами, які, зазвичай, створювали єдиним ансамблем, вони втілювали два головних обряди в єгипетському житті: поховання і поклоніння богам. Основним будівельним матеріалом культових споруд був камінь, тому вони збереглися до наших днів. Перша поховальна споруда – мастаба – гробниця, вкопана в кам'янистий ґрунт, над якою зводили невелике приміщення з цегли. Це приміщення складалося з декількох кімнат, де влаштовували комори, куди ставили все, що вважали необхідним померлому: запаси їжі, предмети побуту. Тут же було й особливе приміщення для статуї і жертвоприношень. Тіло померлого перебувало в похоронному склепі. Виникли цілі кладовища мастаба – міста мертвих. Поступово соціальні відмінності проявилися і тут. Мастаби знаних єгиптян перетворювалися на похоронні «особняки». Вони вирізнялися розмірами, безліччю прибудов, багатим настінним розписом.

Піраміди в давньому Царстві зазнали такої еволюції: мастаба, піраміда Джосера, піраміди в Гізе. Піраміда як абстракція, геометричний символ вічності, гармонії та спокою. Ідея вічного

життя в архітектурі та образотворчому мистецтві. Підземні гробниці із фресковими розписами.

Розвиток храмової архітектури. Поява колонного ордера. Його появу пов'язують зі скельними печерами. Капітелі колон у вигляді квітів папірусу або лотоса. Багатоколонні храми у храмах Карнаку та Луксора. Пропорції архітектурних споруд ґрунтувалися на геометричних фігурах квадрата та двох квадратів. Структура кам'яної кладки монументальних споруд. Життєстверджувальні основи мистецтва Давнього Єгипту. Матеріали скульптури: камінь твердих порід (діабаз, базальт, граніт). Стильова особливість мистецтва: тектонічність і площинність декорації. Протягом кількох століть будувалися і добудовувалися храми Амона-Ра в Карнаку і Луксорі, поблизу Фів. Ці храми нагадували дрімучий ліс, де можна загубитися.

Давнє царство (III–VI династії) характеризується створенням централізованої держави, державного апарату; затверджується специфічна форма суспільної свідомості – культ фараона. Вирішальну роль у формуванні єгипетської культури відігравали релігійно-міфологічні уявлення єгиптян: заупокійний культ і обожнення влади фараона. Релігія і міфологія є ключем до розуміння всієї художньої культури Давнього Єгипту. Важливою рисою світогляду єгиптян було неприйняття смерті і переконання в регулярному оновленні природи і життя. Саме з цього й зароджується віровчення про воскресіння людини. Безсмертна душа повинна поєднатися з тілом, тому варто попідклубатися про збереження тіла (бальзамування), що сприяє виникненню мистецтва виготовлення мумій.

Художня культура Давнього Єгипту виникла з ідеї вічного життя. Перші поховання відбувалися в гробницях із масивною надземною надбудовою – мастабою і загальнодоступними магичними прийомами. Культ померлого фараона втілювався в будівництві пірамід. Із заупокійним культом був пов'язаний розвиток скульптури, яку вважали місцем перебування двійника людини – «ка». Унаслідок цього мистецтво скульптурного портрета було доведене до високої майстерності («Рахотеп і Нофрет»).

Стіни гробниць покривали кольоровими рельєфами і магичними текстами. Сформувалися різноманітні ремесла. У кінці цього періоду культура опинилася у кризі, вона вже не була однорідною, у ній існували сакральні та неортодоксальні елементи.

У період Середнього царства в Єгипті утворилася єдина влада під егідою Фів. Середнє царство вважали класичним періодом єгипетської культури. Остаточо складається середньоєгипетська мова, інтенсивно розвивалося храмове будівництво; наукове знання. Розвиток індивідуалізму призвів до того, що кожен став піклуватися про власне безсмертя. Виникла ідея рівності людей після смерті. Для забезпечення вічного життя було достатньо однієї стели з магичними текстами. Тривало будівництво пірамід, але вони суттєво відрізнялися від пірамід Давнього Царства. Поховальну камеру ховали в системі підземних коридорів, які перетворювалися на лабіринт.

Нове царство ознаменувалося вигнанням племен гіксосів із Єгипту. У цей період культура активно розповсюджувалася за межі країни і знайшла благодатний ґрунт у Лівії та Нубії. Епоха Нового царства характеризувалася грандіозним будівництвом храмів, удосконаленням мистецтва рельєфу, розпису, пластики, ювелірної справи. Пам'ятки культури відрізняються зміщенням стилів, бездоганним виконанням. Головну увагу приділяли будівництву заупокійних храмів, храмів на честь бога сонця Ра. Серед заупокійних храмів особливе місце посідав храм цариці Хатшепсут у Дейр-аль-Бахарі.

Видатною спорудою цього часу був заупокійний комплекс фараона Рамзеса II в Абу-Сімбелі. Поряд із храмами споруджували святилища на честь різних богів, зокрема бога сонця Ра. До цього типу храмів належать два храми бога Амона у Фівах – Карнакський і Луксорський. Карнакський храм будували близько тисячі років. Важливе місце в історії Нового царства належить періоду правління фараона – реформатора Ехнатона. Релігійна реформа під його керівництвом замінила політеїстичні вірування на культ бога сонця Атона. Він побудував нову столицю – Ахетатон (Телль-Амарна). Нове релігійне вчення вплинуло

на розвиток скульптури з новими художніми принципами, суть яких зводиться до передання характерних рис моделі (портрет Ехнатона та цариці Нефертіті).

Різноманітні художні пошуки періоду XVIII династії підготували появу заключного новаторського етапу, пов'язаного з царюванням фараона-реформатора Ехнатона. У XIV столітті до н. е. він сміливо протестував проти фіванського жрецтва. Мистецтво часів Ехнатона (його називають амарнським, оскільки Ехнатон переніс столицю в побудоване за нього місто Ахетатон) звернулося до незвіданого до нього: до простих почуттів людей, до їхнього душевного стану.

Релігійно-політичні реформи Ехнатона були занадто сміливими, щоб бути довговічними. Реакція почалася вже за одного з його найближчих наступників – Тутанхамона, а незабаром усі старі культи були відновлені, і ім'я Ехнатона віддане прокляттю. Однак нові початки, внесені в мистецтво, розвивалися ще протягом сторіччя. Чимало новаторських ідей і прийомів, які ввійшли під час правління Ехнатона, збереглися в давньоєгипетському мистецтві.

4.3. Давньоєгипетський канон у мистецтві. У Давньому царстві виробляється художній канон для визначення гармонійних пропорцій людської постаті в різних видах образотворчого мистецтва, переважно в розписі та скульптурному рельєфі. Голову і ноги зображують у профіль, а тулуб – у фас. Зображення фігури на повний зріст надавало твору монументальності. У рельєфному зображенні цьому сприяла світлотінь, яка підкреслювала форми, а подекуди й об'єми. Ці ефекти знайшли місце у плиті фараона Нармера («Палетка Нармера»), матеріалом для якої слугував шифер (I династія, IV тис. до н. е., Єгипетський музей, Каїр). З лицьового та зворотного боку плити розміщено декілька сцен, розташованих стрічками. Кожна з них має свій сюжет, але всі вони об'єднані однією ідеєю – прославлення могутності та величі фараона.

Одна із специфічних особливостей єгипетського мистецтва – давнє наслідування взірцям. Взірці освячувала релігія, їх

не можна було змінювати. Суворе дотримання канонів – одне із правил єгипетського мистецтва, якого митці дотримувалися протягом тисячоліть.

Висновки. Неоднорідність соціального та культурного розвитку Месопотамії вплинула на мистецькі процеси в Шумері, Аккаді, Ассирії та Вавилоні. У художній свідомості культур цих народів переважало інформативне начало. Основними рисами архітектури Месопотамії є масивна монументальність, застосування цегли, асиметричне і поперечне розміщення внутрішніх приміщень. Релігійний культ відправлявся в зіккуратах – ступінчастих пірамідах. Образотворче мистецтво, зокрема скульптура, характеризувалося грубуватою примітивністю, що компенсувалося надзвичайною виразністю. У скульптурі велику увагу приділяли очам. Інтер'єри палаців прикрашали рельєфи. Про престиж месопотамської культури свідчить і те, що аккадська мова стала засобом міжнародного спілкування, а Вавилон залишився в пам'яті багатьох поколінь першим «світовим царством», спадкоємницями якого були потім великі імперії.

Найбільш плідними для розвитку мистецтва Стародавнього Єгипту були періоди Давнього, Середнього та Нового Царства. Зв'язок мистецтва з релігією сприяв появі таких архітектурних форм, як піраміда та заупокійний храм. Художня спадщина Стародавнього Єгипту в подальшому була широко використана і творчо перероблена пізнішими цивілізаціями.

ТЕМА 5. АНТИЧНІСТЬ, СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ, ВІДРОДЖЕННЯ

- 5.1. Місце і значення мистецтва в епоху Античності.
- 5.2. Особливості мистецтва Середньовіччя.
- 5.3. Мистецтво епохи Відродження.

5.1. Місце і значення мистецтва в епоху Античності.

Поняття «античне мистецтво» з'явилося в епоху Відродження, коли творіння Стародавньої Греції і Стародавнього Риму зазвичай вважали зразковими, класичними для всієї європейської культури.

Єдність античного мистецтва обумовлена спільністю естетичного ідеалу. Образ ідеально прекрасної і гармонійно розвиненої людини-громадянина, доблесного воїна і відданого патріота, у якому краса атлетично тренованого тіла поєднується з моральною чистотою і духовним багатством, знайшов своє втілення у скульптурі, живописі та прикладному мистецтві. Грецькі майстри вивчали будову людського тіла, співмірність його пропорції, пластику рухів, особливо під час Олімпійських ігор. Художники домагалися реалістично правдивого зображення людини у грецькому вазописі і скульптурі, яка знайшла пластичну свободу і життєву переконливість (Мирон «Дискобол», Поліклет «Дорифор», Фідій – статуї для афінського Акрополя).

Егейська, або Крито-мікенська культура. (2000–1200 рр. до н. е.). Найдавніша цивілізація на території Греції з центрами на острові Крит та в місті Мікени. Палацові комплекси (Кносс, Фест) – центри політичного, економічного та релігійного життя. Палац у Каноссі – лабіринт, стіни якого оздоблені фресками (своєрідний літопис життя критян і твори мистецтва). Універсальні функції палацу: релігійний, адміністративний і господарський центр. Після катастрофічного виверження вулкана (XV ст. до н. е.) і нашествя греків-ахейців Крит перетворився на провінцію ахейської Греції. Набуває розквіту мікенська (ахейська культура). Центри культури Мікен – палаци (цитаделі): Мікени, Тіринф, Пілос, Афіни, у яких стіни палаців прикрашали фресками.

Гомерівський період (XI–IX ст. до н. е.). Назва періоду походить від гомерівських поем «Іліада» та «Одисея», з яких можна дізнатися про життєвий уклад, вірування, пам'ятки мистецтва того часу. Дорійські племена витіснили ахейців на острови та в Малу Азію, унаслідок чого ахейська культура загинула. На зміну наївно-реалістичній картині світу приходять міфологічна. Мистецтво цього періоду намагалося створити модель упорядкованого світу, яка складалася з геометричних фігур. Керамічні вироби розписували лінійними орнаментами із трикутників, кола, ромбів. Наприкінці цього періоду сформувалися ті специфічні особливості, які надали давньогрецькій культурі рис самобутно-

сті і неповторності. Сформувалася уява про красу, міру і гармонію. Краса об'єктивно існує у світі («міра у всьому»). Навколишній світ оцінюють за допомогою корисності для людини, а пропорції людського тіла стають еталоном під час безпосереднього виміру предметів. Архітектурні форми починають співвідноситися з людиною. Дух суперництва і боротьби («агон») слугує визначенню гармонійного.

В архаїчний період (VIII–VI ст. до н. е.) остаточно сформувалися і розвивалися риси давньогрецької культури. Це час виникнення класичної рабовласницької системи, системи грошового обігу та ринку, полісу як основної форми політичної організації. Сформувалася концепція суверенітету народу і демократична форма правління. Розробляли головні етичні норми і принципи моралі, естетичні ідеали, основні жанри літератури, ордерну архітектуру. Вирішальну роль у розвитку культури відіграла колонізація. Інтенсивні торгові стосунки з іншими народами сприяли засвоєнню греками культурних досягнень (Мідія, Фінікія, Сирія). Колонії невдовзі почали випереджати метрополію за рівнем культурного розвитку. Грецька релігія виконувала роль консолідації в об'єднанні полісів. Міфологія стала джерелом натхнення на століття для митців. Суспільна діяльність – органічна форма існування грека, а центром життя поліса стає храм. У період архаїки створюють продуману та ясну систему архітектурних форм: храм в антах (із двома колонами), простиль (з чотирма колонами), амфіпростиль, периптер.

Архітектурні ордери (від «ордо» лат. – порядок) виражали технічні особливості та художні ідеали. Нова архітектура стала перемогою над хаосом і стихією. Ордерна архітектура мала дві особливості: завершеність своїх форм і пропорцій та змістовну насиченість людської творчості (дорійський, іонійський, коринфський ордери). Важливу роль почала відігравати скульптура, яка не тільки прикрашала храми, але й була важливою складовою релігійних культів. Грецька скульптура народилася на стадіонах, олімпіадах, у гімназіях. Найбільш ранніми скульптурними зображеннями були «куриси» і «кори» (від гр. «діва»).

Класичний період (V– IV ст. до н. е.). Центром культури стають Афіни. В нових історичних умовах грецьких художників стали цікавити типові риси епохи, а не індивідуальні. У художній творчості на перший план вийшла гармонійність частин твору. На зміну умовності прийшла конкретність. Нове світовідчуття грецької класики руйнувало основи міфологічної системи та відкривало можливість переходу до іншого типу художньої свідомості. Відбувся пошук нових ідей в образотворчому мистецтві та архітектурі. У скульптурі працює плеяда геніальних майстрів: Мірон, Поліклет, Фідій.

Мірон – автор скульптур для храмів в Афінах, Олімпії, Дельфах. Найбільш відомі скульптури: «Дискобол», «Афіна і Марсій». У них скульптор зумів майстерно підмітити кульмінаційні моменти в русі. Його творчість відрізнялася життєвістю.

Поліклет – представник високої класики, автор відомої скульптури «Дорифор». Для скульптур Поліклета характерна пропорційність, яку використовували як взірець. Скульптор підкреслює динамічну виразність тіла, що є суттєвою ознакою динамічного образотворчого стилю. Давньогрецький скульптор розробив також систему гармонійних пропорцій людської фігури на основі математичних відношень (канон Поліклета).

Творчість Фідія прославила велич Афін. Під його керівництвом був створений чудовий архітектурно-скульптурний ансамбль Афінського Акрополю. Фідій – автор композицій на фронтонах Парфенону, а також статуї Афін, виконаній у хрисоелефантинній техніці. У цих скульптурах він продемонстрував образи богів, сповнених краси і глибокої людяності.

Мистецтво класичної епохи – переломний момент у художній культурі, унаслідок чого відбувся перехід від механічного відтворення дійсності до її творчого відображення. Тріумфом давньогрецької архітектури став афінський Акрополь, споруджений на честь перемоги греків над персами, куди входили: ворота Пропілеї, храми Ніки Аптерос, Ерехтейон, Парфенон. В основу композицій був покладений принцип вільного розміщення та гармонії із природою.

Художня культура цього періоду – це гармонія духу і світу, результат розквіту духовного життя греків, у якому провідне місце належить театральному мистецтву. Святкування на честь Діоніса з обрядом жертвопринесення козла отримало назву трагедії («пісня козлів»). Якщо спочатку розігрували сцени з міфів про Діоніса, то незабаром черга дійшла до інших міфів. Після того, як Есхіл ввів у дію другого актора, Софокл – третього, висока музична та літературна культура дозволила перейти від обрядових пісень до професійної вистави (Есхіл, Софокл, Еврипід). У скульптурі з'явився новий стиль, що характеризувався схвильованістю почуттів і пафосом.

Скульптор Скопас (IV ст. до н. е.) працював над фризом мавзолею в Галікарнасі. Творчість Скопаса позначена яскраво вираженим драматичним характером. Його статуя вакханки (мєнади) мала в античні часи заслужену славу.

Майстром одухотвореного ліричного мистецтва тоді був Пракситель, у творах якого втілилися художня гармонія та напхненність. Виключної слави в давнину набув його твір «Афродита Кнідська».

Лісіпп являє собою мистецтво нового типу. Статуя «Апоксиомен» – юнак-атлет. Скульптор намагався вийти у просторове середовище. У своїх творах подає різний стан людини з різних кутів зору. Автор нового канону з новим математичним співвідношенням 1/9. У творах він створює новий ідеал тіла, побудований на іншій системі пропорцій.

Леохар – автор скульптури Аполлон Бельведерський. Це була перша скульптура, за якою в Європі в епоху Відродження узнавали античне мистецтво.

Безперервні війни та складні конфлікти між полісами призвели до розпаду зв'язків між ними. Поразка Афін у Пелопоннеській війні зі Спартою (404 р. до н. е.). Змінилося уявлення про світ, а походи О. Македонського розширили кордони світу, що вплинуло й на розвиток культури.

Елліністичний період (друга половина IV ст. до н. е. – 31 р. до н. е.). Олександр Македонський створив гігантську імпе-

рію, а Греція стала маленькою провінцією. Грецька культура почала розповсюджуватися на нових територіях і отримала назву еллінізму. Особливістю її є поєднання грецької культури зі східними. Синтез грецької і східних культур утворює якісно нове утворення – культуру еллінізму. Це призводить до переоцінювання в суспільній свідомості багатьох процесів суспільного життя. Ідеалами стають конкретна видатна особа та обоження царів. Еллінізм приносить у нові держави підйом і розквіт культурного життя. Грецька демократія, яка визначала культурні орієнтири, норми і цінності, занепала.

Значний внесок у світове мистецтво зробили давньогрецькі архітектори. Вони створили суворий і величний тип храму прямокутної форми, оточений з усіх боків колонами (тип храму – периптер), і сувору, логічно обґрунтовану систему співвідношень між частинами будівлі (ордер). Пам'ятки давньогрецького мистецтва дають нам естетичну насолоду та яскраве уявлення про синтез архітектури та скульптури.

На зміну класичним традиціям із кінця IV ст. до н. е. прийшло більш складне світорозуміння, загострився інтерес до розкриття внутрішнього світу людини, передання могутньої енергії, динаміки образу, його правдивості (скульптури Скопаса, Праксителя, Леохара, Лисиппа). У мистецтві того часу можна відзначити захоплення багатофігурними композиціями і колосальними розмірами статуй.

Три останніх століття існування грецької цивілізації називають епохою еллінізму. Спадкоємцем художньої культури еллінської цивілізації став Стародавній Рим, який пройшов за вісім століть унаслідок успішних завоювань історичний шлях від маленького міста до столиці величезної держави – могутньої Римської імперії. Римляни високо оцінили науку, літературу, театр, архітектуру і скульптуру Стародавньої Греції і зробили свій внесок у подальший розвиток художньої культури стародавнього світу.

Історію Давнього Риму поділяють на три періоди: царський, республіканський і період імперії.

Культура царського періоду (VIII–VI ст. до н. е.). У VII–VI ст. у Римі правили царі. Культура етрусків розвивалася від сьомого до четвертого століття до нашої ери. Вважають, що етруски прийшли в Італію з Малої Азії в дев'ятому або восьмому столітті, але справжнього розквіту їхня культура досягла на місцевому італійському ґрунті. Значний вплив на етруску культуру мала давньогрецька культура (алфавіт, театр, міфологія). Головне місце в Пантеоні етрусків посідали Юпітер, Юнона і Мінерва. У 7–6 ст. до н. е. етруські майстри створили оригінальну кераміку, яку використовували у всьому Середземномор'ї. Твори античного декоративного живопису – фрески дають уявлення про життя, мораль і релігію етрусків.

Культура епохи Республіки (VI–I ст. до н. е.). У перші століття Римської республіки її культура розвивалася під впливом культури етрусків. В етрусків доволі розвиненою була скульптура, пов'язана із заупокійним культом. Римляни запозичили також в етрусків архітектурні ідеї (Пантеон – продовження етруського зодчества). Римляни створили нову архітектурну форму – склепіння, яке переходить у купол, що символізував єдність і міць імперії. У II ст. до н. е. Рим підкорив Грецію, запозичив у греків пантеон богів, але римські божества не були антропоморфними; вважали, що нові боги підсилюють римлян.

Якщо етруски дали Риму арку, то Греція – ордер. Римляни поєднують арку та колону і створюють аркаду (міст, театр, акведук). Тоді був розповсюджений тосканський ордер. Саме в архітектурі знайшла вираження державна ідея Риму. Храми, форуми, амфітеатри, терми, тріумфальні арки прославляли республіку. Римляни поклали початок новій епосі світового зодчества, у якому головне місце належало суспільним спорудам, розрахованим на велику кількість людей. Були розроблені нові архітектурні форми: базиліки, амфітеатри, терми. Зведення гігантських споруд стає можливим завдяки новій конструктивній системі – монолітно-блочній, скріпленій бетоном. У Рим звозили античну скульптуру, з'явилися копії, що загальмувало формування римської скульптури. Проте римляни збагатили мистецтво пластики

розвитком жанру скульптурного портрета. Саме в скульптурному портреті виявилася своєрідність римського мистецтва. Портрети історично зафіксували зміну зовнішності людей, моралі, ідеалів. Витоки римського скульптурного портрета сягають до етрусської погребальної скульптури, коли з воскової маски робили портрет. Ось чому римський портрет завжди передає індивідуальні риси зображеної людини.

На відміну від Греції (епос, лірика, трагедія), у Римі переважала драма (комедія). В основі римської літератури – переклади із грецької літератури. Першим римським літератором вважають Тіта Макція Плавта, який був автором 20 комедій. Його твори відрізняються грою слів, сміливими неологізмами, що підкреслюють глибоку народність комедій, які розвивали традиції народного італійського театру. Зародження інтересу до внутрішнього світу людини – нова якість римської свідомості, що виявилася в ліриці, яскравим представником якої був Гай Валерій Катулл (родом із Верони). Його вірші відрізняються ліричною силою і виразністю, простотою. Значна частина лірики Катулла присвячена Клодії, яку поет називає Лесбією на честь поетеси Сапфо.

Культура Імперії (I ст. до н. е. – 476 р. н. е.) У кінці I ст. до н. е., у часи правління Августа, Римська держава перетворилася на величезну імперію, куди увійшло східне Середземномор'я, Північна Африка, більша частина Європи, а Рим стає столицею світу. Головними принципами правління Августа були відбудова республіки та закінчення війни. Традиційні римські цінності стають основними темами художньої творчості. Епоха правління Августа – золоте століття всієї художньої культури Давнього Риму. Тоді остаточно закінчився процес засвоєння і перероблення еллінської культури та формування самобутньої римської художньої культури. Найбільш плідним правління Августа стає для римської літератури, у якій ціле сузір'я письменників і поетів: Апулей, Пліній Молодший, Ювенал, Петровій, Лукіан, Вергілій, Гораций, Овідій, Сенека. Головним твором Публія Вергілія Марона стає героїчна поема «Енеїда», в основі якої –

сюжет про міфічного предка римлян троянця Енея, сина Венери. Вергілій сприяє затвердженню ідеї про божественне походження Августа, який був нащадком Енея.

Орієнтація на грецьку класичну спадщину була притаманною не тільки для літератури. Відбудовуються старі та з'являються нові храми під знаком канонізації грецької ордерної системи. Рубіж I–II ст. до н. е. позначений створенням грандіозних архітектурних комплексів (багатопверхові будинки, тріумфальна арка). Колізей (амфітеатр Флавіїв) вміщує 50 тис. глядачів. Тріумфальна арка Тіта побудована на честь перемоги в Іудейській війні. Грандіозність задуму, високий рівень технічної думки і суспільна значущість характерна для Пантеону (храм всіх богів). Його купол діаметром у 43 метри спирався на стіни товщиною в 6 метрів.

Період Імперії характеризувався розквітом скульптури, зокрема розповсюджували статуї Августа в образі бога, полководця, державного діяча. Нове уявлення про скульптуру отримало назву «августовський» класицизм. Ідеалом цього художнього стилю у скульптурі вважали чистоту ліній, вишуканість і монументальність. В обличчях портретованих виявляється характерне. На відміну від грецької пластики, римські скульптори показували героя в одязі. У римському мистецтві виникає нова система мислення, спрямована до духовного начала. Широкого розповсюдження набуло мистецтво мозаїки, якою прикрашали інтер'єри будинків. Найвищим розквітом мозаїки стала епоха Августа (I ст. до н. е.). Досягнувши своєї мети, Рим духовно вичерпав себе, утратив джерело внутрішнього саморозвитку.

З I ст. н. е. римська культура перетворилася на історичну форму споживання. Гасло «хліба і видовищ» стало способом життя всього суспільства. Імператори Нерон і Калігула стають символами жорстокості та морального занепаду. У кінці II ст. н. е. в Римській імперії починається криза, що набуває всебічного характеру. Нові громадянські війни, часта зміна імператорів, варваризація імперії, сепаратизм провінцій, натиск германських племен – найбільш яскраві його прояви. Кризові явища торкну-

лися і культурних процесів, характерними ознаками яких стали низький рівень моралі, соціальний песимізм. Втратився інтерес до філософії та науки. Водночас спостерігають звернення до містичних культів і забобонів.

В архітектурі видатними архітектурними пам'ятками стали терми Каракали, які вміщували 1,5 тисяч людей і виконували в римській культурі суспільно-культурну роль. Художня цінність терм Каракали полягає в багатому внутрішньому оздобленні. У них, наприклад, розміщувалася скульптура «Лаокоон». У скульптурі цієї епохи провідне місце посідав портрет, якому були притаманні складність композиції та яскраво виражений драматизм, багатофігурні композиції. У скульптурних портретах знайшли відображення загальні поняття сили, жорстокості. Такою була статуя імператора Аврелія.

Художня культура Риму завершила своє існування в атмосфері боротьби античних художніх традицій із новими християнськими принципами. У 313 р. християнська церква була визнана офіційною і законною. Християнська релігія затверджувала і розповсюджувала своє художнє бачення світу та свої художні образи, що знайшли відбиток в архітектурі Константинополя – столиці Східної Римської імперії. Під час будівництва храмів використовували два види будівель: квадратних у плані або хрестоподібних і базилікальних. Своєрідність християнських храмів полягала в контрасті аскетичного екстер'єру та багатого інтер'єру. Сюжети для розписів запозичували з римських катакомб. Зображення в них мали символічний характер. Мова символів стала універсальною та зручною. Символом Ісуса Христа стають лоза, пастух, риба. Християн називали рибалками, а Христа – рибою. У 395 р. імперія розпалася на Східну та Західну, а в 476 р. перестала існувати Західна імперія після поразки від германських племен.

Культурна спадщина Давнього Риму втілилася в мисленні, мовах і установах Західного Світу. Принципи класичного римського права лежать в основі правових систем багатьох західних держав і католицької церкви, побудованій на основі римської

адміністративної системи. Значний вплив давньоримська архітектура мала на класичну архітектуру суспільних будівель. Культурологи Освальд Шпенглер і Арнольд Тойнбі відкидали самостійне значення Риму, вважаючи, що римська епоха була кризовою стадією античної цивілізації.

5.2. Особливості мистецтва в епоху Середньовіччя.

Середньовічне мистецтво – особливий етап у світовому художньому розвитку. Однією з його найголовніших особливостей є тісний зв'язок із релігією, її догматами, а звідси – спіритуалізм та аскетичність. Релігія та її суспільний інститут – церква, були могутньою ідеологічною силою, найважливішим чинником формування всієї феодальної культури. Світогляд середніх віків був переважно теологічним. Релігійне мислення сформувало все середньовічне мистецтво. Церква була головним замовником мистецтва. Єдиним освіченим класом було духовенство. Це не означає, однак, що в мистецтві Середньовіччя не знайшли відображення реальні суперечності життя, що середньовічні художники не прагнули до пошуків гармонії, не висловлювали в мистецтві мрії про розумне влаштування світу. Але середньовічне мистецтво виражало це своєю значно більше умовною, ніж у попередню епоху, мовою.

Іншою особливістю середньовічного мистецтва варто вважати його близькість до народної творчості. Традиції язичницької культури, народні звичаї, усна творчість, гумор народних карнавалів – все це наклало відбиток на мистецтво Середньовіччя. Воно вже не ігнорує народ як рабів в епоху Античності і створилося руками ремісників, що вийшли з народу.

Серед творів середньовічного мистецтва найбільше збереглися твори культового призначення. Церква завжди розуміла силу мистецтва, його величезний вплив на маси і ставилася до нього як до Священного Писання для неписьменних, головне завдання якого – наставляти у вірі. Земне існування не може стати предметом зображення, гідним уваги в мистецтві. Тіло – лише потворна в'язниця для душі, кайдани для її безсмертя. З доктрин християнства народився ідеал, протилежний ідеалу

античності. Мистецтво вже не прагне наслідувати природу, реальні форми, воно перетворюється на символи позамежного. Отже, виробилася інша система пластичної мови та образотворчих прийомів.

Образний лад і мова середньовічного мистецтва складніша і експресивніша за мистецтва Античності. З більшою драматичною глибиною воно передає внутрішній світ людини. У ньому яскравіше виражені прагнення досягнути загальні закономірності світобудови. Середньовічний майстер прагнув створити грандіозну художню картину світу в архітектурі, монументальному живописі та скульптурі. Але в самій художній системі, мистецькому методі середньовічного мистецтва була закладена певна заданість, яка проявлялася в умовності, символіці та алегоризмі образної мови.

У X ст. художня культура Середньовіччя створила єдиний загальноєвропейський стиль, який дістав назву романського. Термін «романський стиль» був введений на початку XIX ст. французькими археологами, які дійшли висновку, що деякі споруди в європейських містах у Франції та Німеччині нагадують будівлі Давнього Риму. Звідси – «романський», тобто римський. Стиль у манері римлян передбачав насамперед використання в середньовічній архітектурі рис архітектури та будівничих прийомів римлян. Романський храм був оздоблений розписами на стінах і вітражами у вікнах. Найбільш яскравими взірцями романського стилю є три храми в Німеччині: собори в містах Вормсі, Шпейєрі та Майнці. Романський стиль знайшов вираження також у скульптурі та живописі. У тематиці провідне місце посідали сюжети із зображенням розп'яття, смерті та воскресіння Христа. Фігура Христа значно переважала за розмірами інші фігури.

На початку XII ст. романський стиль поступився готичному. Терміни «готика» та «готичний» виникли в Італії в середовищі митців епохи Відродження XVI століття та спочатку мали негативний зміст. Готичне мистецтво розглядали як художню спадщину варварів-готів, які зруйнували античний Рим. Найбільш яскраво риси готичного стилю проявилися в архітектурі,

зокрема в готичних соборах та їхньому декоративному оздобленні. Собори були моделлю світобудови, у якій існувала рівновага між божественним і людським. Готичний стиль виник у Франції у XII ст., а потім перейшов до Англії та Німеччини. В основі змін було введення стрілчастої арки. Готичний храм мав нову конструкцію склепіння, в основі якого була каркасна система. Уся конструкція храму, спрямована вгору, ніби була уособленням прагнення людської душі до неба, до Бога. Найбільш видатними пам'ятками готичного стилю є собори в Реймсі, Ам'єні, Парижі (Нотр Дам де Парі), Брюгге, Кельні, Шартрі. Значне місце в архітектурі готичного собору посідали вікна великих розмірів із вітражами. У вітражах знайшли втілення епізоди з легенд про життя святих, біблійна та євангельська тематика. У вітражах переважали червоні, сині та фіолетові фарби. Вважали, що фіолетовий колір був природним кольором готики, кольором молитви та містичного устремління душі, поєднанням червоного кольору крові та синього неба.

5.3. Мистецтво епохи Відродження. Розвиток ідей гуманізму, прагнення до розширення ідей, тем, і сюжетів мистецтва, орієнтація на ідеали античності та антропоцентризм характеризує епоху Відродження в Італії. Хронологічні межі італійського Відродження охоплюють період із другої половини XIII до першої половини XVI століття. Цей період поділяють на декілька етапів: друга половина XII–XIV ст. – Проторенесанс і треченто; XV ст. – раннє Відродження (кватроченте); кінець XV – перша третина XVI ст. – Високий Ренесанс.

Термін «Відродження», який означав повернення до цінностей античного світу (хоча інтерес до римської класики виник ще в XII ст.), з'явився в XV ст. і отримав теоретичне обґрунтування в XVI ст. у працях архітектора і художника Джорджо Вазарі, присвячених життєписам і творчості відомих художників, скульпторів і зодчих. Тоді склалося уявлення про панівну в природі гармонію та людину як вінець її творіння. Серед видатних представників цієї епохи – художник та архітектор Альберті;

архітектор, художник, учений, поет і математик Леонардо да Вінчі, скульптор, архітектор і поет Мікеланджело Буонарроті.

В епоху Відродження мистецтво відіграло виняткову роль у культурі і визначало значною мірою обличчя епохи. Окремі цехи і корпорації, змагаючись один з одним, прикрашали храми і площі чудовими творами мистецтва. Представники багатьох патриціанських родин як з особистого честолюбства, політичного розрахунку, так і з прагнення до повноти насолоди своїми багатствами споруджували палаци, будували громадські споруди, влаштовували для співгромадян святкові видовища. Художники, скульптори та архітектори намагалися у своїх творах досягти найбільшого досконалості. Відкритий громадський характер мало мистецтво XV ст., безпосередньо звернене до широкого загалу. Фрески, картини, статуї і рельєфи прикрашали собори, міські ратуші, площі, палаци.

Художники Ренесансу створили цілісну, що має внутрішню єдність, концепцію світу, наповнили традиційні релігійні сюжети земним змістом (скульптор Нікола Пізано, кін. XIV ст. і Донателло, початок XV ст.). Реалістичне зображення людини стало головною метою художників Раннього Відродження, про що свідчать творіння Джотто і Мазаччо. Винахід способу передавання перспективи сприяв більш правдивому відображенню дійсності. Однією з головних тем творів живопису Ренесансу були трагічна непримиренність конфліктів, боротьба і загибель героя, яка знайшла втілення у творчості Мікеланджело Буонарроті.

Архітектор Філіппо Брунеллескі створив декілька будівель у новаторському дусі, використовуючи античні традиції. Вони не поступалися за красою кращим античним зразкам. Талановиті архітектори Високого Відродження Браманте і Палладіо створили великі архітектурні ансамблі, що відрізнялися цілісністю художнього задуму і різноманітністю композиційних рішень. Будівлі театрів і декорації споруджували на основі архітектурних робіт Вітрувія відповідно до принципів римського театру.

Близько 1425 р. Флоренція стала центром Ренесансу, але до початку XVI ст., в епоху Високого Відродження, провідне

місце посіли Венеція і Рим. Культурними центрами були також двори герцогів Мантуї, Урбіно і Феррари. Головними меценатами були Медічі і римські папи, особливо Юлій II і Лев X.

До кінця XV ст. Ренесанс був явищем тільки італійської культури, але згодом ренесансна культура перетнула кордони Італії та розповсюдилася в інших країнах Західної Європи: у Нідерландах, Німеччині та Франції. Формування культури Північного Відродження спиралося не на античну спадщину, а на ідеї Реформації та релігійного оновлення. Становлення нового мистецтва розпочалося в Нідерландах у першій чверті XV ст. та пов'язане з іменем Яна ван Ейка – автора Гентського вівтаря – головного творіння митця. У цьому поліптиху він втілює нове уявлення про людину, людство та всесвіт. Ян ван Ейк удосконалив техніку олійного живопису, яка поступово витіснила темперу. З XV ст. самостійного значення набуває побутовий жанр. Складною і загадковою є творчість Ієроніма Босха та Пітера Брейгеля Старшого. Сюжети їхніх картин наповнені алегоричним і символічним змістом, вони сповнені моралізаторського та проповідницького духу. Босх творив тоді, коли мистецтво живопису перебувало в безпосередній близькості до релігії та філософії, передусім опікувалося вічними питаннями щодо сенсу життя та природи добра і зла. Вже за життя Босха його твори цінували шанувальники мистецтва, з них робили копії. Одна з них – триптих «Спокуси святого Антонія», розміщена в Музеї Богдана та Варвари Ханенків у Києві.

Яскравими представниками Північного Ренесансу були Дюрер, Кранх Старший, Гольбейн. Північні художники переважно наслідували кращі італійські зразки і тільки деякі (Ян ван Скорел) зуміли створити свій стиль, який відрізнявся особливою елегантністю і грацією, який згодом отримав назву маньєризму.

Маньєризм – назва, яка умовно визначає кризові стилістичні тенденції, а також певний етап у розвитку європейського мистецтва середини та кінця XVI століття. Цей етап відображав кризу художніх ідеалів епохи італійського Відродження.

Висновки. Давньогрецька культура сформувалася на основі трьох джерел: давнього крито-мікенського мистецтва; впливу мистецтва Давнього Єгипту; мистецтва племен дорійців. Найбільшого розквіту мистецтво Давньої Греції досягло в класичний період. Будучи сильно залежним від релігії, образна система творів митців Середньовіччя формувалася під впливом церкви. Оздоблення собору у вигляді фресок і мозаїк виконувало функцію не стільки декору, скільки ставало Біблією для неписьменних людей. Схожу тенденцію можна спостерігати і в епоху Відродження, але головна увага була спрямована на людину та світ, у якому вона живе.

ТЕМА 6. БАРОКО, РОКОКО, КЛАСИЦИЗМ

- 6.1. Риси та ознаки мистецтва бароко.
- 6.2. Майстри стилю рококо.
- 6.3. Класицизм і його ознаки в мистецтві.

6.1. Риси та ознаки мистецтва бароко. Основними напрямками розвитку мистецтва в XVII–XVIII ст. стають рококо, реалізм, класицизм. Бароко один із найвідоміших стилів мистецтва у світі. Він з'явився в Італії у XV–XVI ст. Назва бароко походить від італійського «barocco» – «химерний», «дивний», «схильний до надмірностей». Цей стиль мистецтва охоплює живопис, музику, театр, архітектуру, а також моду. Стиль бароко народився в Італії, але з часом під його вплив потрапила майже вся Європа. Йому притаманне прагнення до величі, пишність, поєднання реальності та ілюзії. Яскраве та емоційне мистецтво бароко створювали переважно для служіння релігії. Воно прагнуло приголомшити глядача, спонукати в ньому піднесені почуття, але його вищою метою було служіння християнській вірі. Бароко є антитезою Відродженню. Риси бароко можна спостерігати в архітектурі вестибюля бібліотеки Лауренціана у Флоренції роботи Мікеланджело. В архітектурі нового змісту набувають колони, стіни, капітелі.

Найяскравішими представниками живопису та скульптури епохи Бароко були такі майстри, як Караваджо, Караччі, Берніні, П'єтро ді Кортона, Рубенс, Ван Дейк, Рембрандт, Вермеєр, Дієго Веласкес, Нікола Пуссен. У кожного можна спостерігати свій стиль, своє бачення світу і розуміння мистецтва. Ключовою фігурою бароко в скульптурі стає Лоренцо Берніні, який брав участь в організації ансамблю площі святого Петра в Римі. Найвідомішим твором Берніні є скульптура «Екстаз святої Терези в церкві Санта Марія делла Вітторія у Римі (1647–1652). Естетичною основою бароко стає те, що твір мистецтва повинен відрізнятися від побаченого в житті.

В епоху бароко живопис став більш аристократичним, барвистим і динамічним із незвичайними сюжетами. Бароко підняло мистецтво минулих епох на нову ступінь. Порівняно зі спокійною та врівноваженою епохою Відродження бароко проникло в душу глядача. Перший великий італійський живописець епохи Бароко Караваджо був запальною людиною, що було відображено в його творах, наповнених драматизмом та експресією. Порівняно із сучасниками, які звикли до використання попередніх начерків, малював прямо з натури. Створена Караваджо система набула широкого розповсюдження ще за життя художника. Багато художників епохи бароко наслідували стиль Караваджо. Ще одним генієм бароко був Пітер Пауль Рубенс – один із найбільших фламандських живописців. У полотнах Рубенса проглядаються завершені сюжети, динамізм і драматизм. Динамічні композиції є характерними особливостями творів «Воздвиження хреста» (Антверпен, собор) та «Персей і Андромеда» (Державний Ермітаж, Санкт-Петербург).

Одним із різновидів бароко є українське бароко, або «козацьке» бароко – національний варіант провідного стилю XVII–XVIII ст. у мистецтві. Характеризується поєднанням європейського бароко з національними рисами. Видатні пам'ятки: Андріївська церква в Києві (1754), собор св. Юра у Львові (1745–70). Риси бароко знайшли відображення в музиці (Д. Бортнянський, М. Березовський); іконописі (Святі Варвара та Катерина. Сере-

дина XVIII ст. Національний художній музей України. Київ); образотворчому мистецтві (Іван Руткович). Головним способом художнього узагальнення в бароко є інакомовлення та алегорія.

6.2. Майстри стилю рококо. Одним із найбільш розповсюджених художніх стилів в епоху Просвітництва став стиль рококо (фр. «рокайль» – мушля). Новий художній стиль зародився у Франції, його змістовною основою став гедонізм, індивідуалізм та апофеоз почуття. Ці риси рококо виражали аристократичний образ життя, для якого була характерна витонченість, рафінованість, граціозність, легкість. Рококо найбільше охопив сферу побуту й оздоблення інтер'єрів палаців. Він менше позначився на фасадах будинків, які тоді і далі будували в стилі бароко, але масштаби приміщень, їхнє планування трохи змінилося в напрямку зменшення їхніх розмірів, надання деякої інтимності окремим приміщенням. Тоді увійшли в моду маленькі кабінети, будуари тощо. Кожну з таких кімнат оздоблювали по-різному і в різних відтінках кольору. В інтер'єрі значне місце відводили дзеркалам, люстрам, різному драпіруванню, які немовби руйнували площину стіни.

Розвиток торгівлі із Сходом, зокрема з Китаєм, вплинув на появу китайських або «на зразок китайських» предметів і форм. Характерними рисами рококо є: відсутність естетичної теорії; елітарно-аристократичний характер мистецтва; відсутність релігійного компонента (на відміну від бароко), хоча риси рококо використовували і в декорі храмів.

На початку «галантного століття» у Франції рококо сформувалося в певну стилістичну систему. На зміну патетичному мистецтву приходить камерне, інтимне мистецтво, пов'язане з побутом. Світ мініатюрних форм знайшов найбільше вираження у прикладному мистецтві, меблях, посуді, бронзі, фарфорі. В архітектурі – переважно в інтер'єрі (палац Сан-Сусі в Потсдамі). У моду входить стилізація під Китай, Туреччину, Японію.

В образотворчому мистецтві на перше місце виходять сюжети любовного та еротичного змісту. Популярними героями у творах є Діана, Венера. Проте за легковажністю та іронією

рококо трапляються й роздуми про долю людини, зміст життя. Передвісником цього напрямку в мистецтві був художник Жан Антуан Ватто. Справжнім яскравим представником рококо став Франсуа Буше (1703–1770) – «перший художник короля», директор Академії. У творах Буше можна виявити відверту насолоду життям, а типовими сюжетами його робіт є «Тріумф Венери», «Венера з амуром», «Купання Діани». Мистецтво Ватто і Буше продовжує Жан Оноре Фрагонар (1732–1806), який працював у багатьох манерах. Здебільшого це були галантно-любовні, а інколи й відверто еротичні сцени.

Рококо як породження світської культури було позначене рисами камерності, інтимності, ліричності, витонченості і театральності. Антуан Ватто і Франсуа Буше – представники живопису та графіки стилю рококо. Рококо, або стиль Людовіка XV, не був таким поширеним, як готика і бароко. Якщо ці останні були пов'язані з важливими матеріальними і духовними подіями в житті всього європейського суспільства, то рококо був лише модним напрямком. Як і мода, він відтворив у собі смаки вузьких кіл суспільства, які прагнули створити щось надзвичайно декоративне, гранично витончене і подекуди навіть таке, що втратило риси доцільності і класичної гармонії. Архітектори, меблярі, майстри посуду немовби втратили почуття матеріалу і конструкції, вони вже не конструювали форму предметів, а немов виліплювали її за фантастичними рисунками.

Новим явищем у європейській культурі Нового часу став сентименталізм, у якому знайшло відбиток розчарування науково-технічним прогресом і який найбільше втілювався в літературі. На відміну від класицизму, сентименталізм звертався до самоцінності духовного світу людини. Естетика сентименталізму відбилася в творчості письменників Руссо і Карамзіна, художників: Грьоза, Шардена, Боровиковського.

6.3. Класицизм і його ознаки в мистецтві. Класицизм – один із головних напрямів у європейському мистецтві, архітектурі та літературі XVII–XVIII ст. Зразком для класицизму слугували художні культури Давньої Греції та Риму. Класицизм вияв-

ляється як тенденція художнього мислення, спрямована на тяжіння до простоти, ясності, раціональності, логічності художнього образу. Основа класицистичного світогляду – краса, яка є вічною з об'єктивними законами.

Батьківщиною класицизму є Франція, яка у XVII ст. стала могутньою європейською державою. Таку державу будували на ідеї упорядкованого буття, суворой дисципліни, відповідальності особи за свої вчинки. Характерною рисою класицизму є моральний пафос, громадянська спрямованість. Основна етична проблема – відносини людини та суспільного середовища набуває у класицизмі глибокого відображення. Центральне місце посів образ розумної людини, яка усвідомлює свій суспільний обов'язок. Основним змістом класицизму стає суперечність між природою людини і громадянським обов'язком, що породжувало трагічні конфлікти. Герої класицизму жертвують собою в ім'я обов'язку – головного регулятора поведінки людини. На основі цієї моралі формується й естетичний ідеал. Естетика класицизму орієнтована на наслідування класичних взірців. Звідси – тяжіння до нормативності, завершених гармонійних форм, урівноваженої композиції та ясності форм.

Живопис класицизму втілювався найбільше у програмі братів Каррачі та Гвідо Рені. Для їхніх творів характерною особливістю є композиційна врівноваженість, статуарна пластика. Набуває розповсюдження героїчний пейзаж. З 60-х рр. XVII ст. відбувався процес регламентації та контролю королівської влади над мистецтвом. У 1648 році була заснована академія живопису та скульптури. Був здійснений контроль над усіма видами художньої діяльності. Класицизм став провідним стилем Версальського королівського палацу (архітектори Лево та Ардуен Мансар). Декоративні роботи у Версалі виконував Шарль Лебрен (меблі, шпалери).

Творцем класичного напрямку в живописі Франції став Нікола Пуссен (1594–1665). Живописні полотна Пуссена передають порядок, чіткість, гармонію, урівноваженість, піднесено-безпристрасну високу красу. Він черпав теми з міфології, історії,

Святого письма Старого і Нового Заповіту. Перебував під впливами Тиціана і Рафаеля, римської школи XVII століття. У «Пейзажі Геркулеса з Какусом» звучить ідея перемоги розумного людського начала над стихійним началом. Для творів митця характерне світлотіньове модулювання об'єму. Нікола Пуссен розробив сувору регламентацію жанрів, серед яких провідним став жанр історичної картини, до якої входили історичні, міфологічні та біблійні сюжети. За ним йшов портрет і пейзаж. Якщо спочатку для художника взірцем стала Античність і сюжети з античної міфології, то в пізній період найкращими його творіннями стають пейзажі, зокрема цикл картин «Пори року», у яких домінують теми життя і смерті, людства і природи.

На обличчях персонажів картин Пуссена панує спокій як вираз віри в перемогу розуму. Його герої – люди сильних характерів і величних вчинків, високого суспільного призначення. Найвидатніші картини митця – «Танкред і Герміона», «Краєвид із Поліфемом». Мова живопису Пуссена відрізняється мірою і порядком, композиційною врівноваженістю, плавним і чітким лінійним ритмом. Ці засоби чудово передають сувору величність ідей і характерів. Колорит побудований на гармонії глибоких і сильних тонів: «Царство Флори», «Спляча Венера», «Визволений Єрусалим». Картини митця висловлюють поетично-піднесені і гармонізовані почуття. Пуссен – творець класичного ідеального героїчного пейзажу, тобто «поліпшеної» природи, вигаданої художником. Клод Лоррен був майстром пейзажу з ясними небесами, розлогими рівнинами, морем і горами, де домінує повітря, далечінь, глибина і світло, це ніби персоніфікації «золотого віку». Класицизований ідеалістичний пейзаж постає в полотнах Клода Лоррена.

Висновки. У XVII ст. виникають стилі – класицизм і бароко, які мають національний характер та охоплюють усі види мистецтва. Характерною рисою класицизму є моральний пафос, громадянська спрямованість. У творах бароко, яке було виразником ідей католицької церкви, реалізувалися інтереси монархічної влади та вищої аристократії. Одним із найрозповсюдженіших

художніх стилів XVIII ст. став стиль рококо, який сформував новий образ людини. Стиль рококо яскраво проявився в декоративному мистецтві – меблях, посуді, фарфорі, виробих із бронзи.

ТЕМА 7. РОМАНТИЗМ, РЕАЛІЗМ, ІМПРЕСІОНІЗМ, СИМВОЛІЗМ

7.1. Романтизм і його прояви в мистецтві, музиці та літературі.

7.2. Реалістичні тенденції в мистецтві середини XIX століття.

7.3. Мистецькі напрямки та течії епохи Декадансу.

7.1. Романтизм і його прояви в мистецтві, музиці та літературі. Характерною рисою художньої культури XIX ст. є відсутність якої-небудь єдиної художньої домінанти. Відбувається своєрідне переміщення видових і жанрових форм. Деякі з них відходять на другий план (архітектура), інші посідають передові позиції (поезія, музика). З'являються нові види мистецтва: кіно, фотографія. У розвитку художньої культури XIX ст. потрібно виділити два основних етапи: епоха Романтизму (1-ша пол. XIX ст.) і епоха Декадансу (з 1850-х рр. до 1914 року). Романтизм – одна із двох (поряд із класицизмом) основоположних тенденцій художнього мислення. У вузькому, конкретно-історичному змісті під романтизмом йдеться про певний художній напрямок кінця XVIII ст. – поч. XIX ст.

Термін «романтизм» виник раніше, ніж художній напрямок. Виникнення романтизму пов'язане з розчаруванням в ідеях Просвітництва, яке мало надію на побудову справедливого суспільства і з критичною реакцією на буржуазну дійсність. Невдоволеність реальним світом штовхало митців-романтиків до митного, світу міфології. Романтичне сприйняття людини суттєво відрізнялося від просвітницької уяви. Романтики вперше заявили, що людське буття багатше, ніж його соціальна дійсність. Людина за допомогою уяви може переноситися в інші культурні

світи і може творити їх. Романтична свідомість створювала принципово нове уявлення про багатство і невичерпність внутрішнього, духовного світу людини. Романтизм досягає розквіту у 20–30-ті рр. XIX ст., але і тут це був різномірний художній напрям. Творчим методом романтизму стала іронія. Романтизм протестує проти раціоналізму, надаючи перевагу інтуїції, переживанням.

Романтизм став першим художнім напрямком, у якому проявилось осягнення творчої особистості як суб'єкта художньої діяльності. Загальні для світогляду романтиків культ сильних почуттів, інтерес до фольклору (творчість братів Грім), тяжіння до минулого по-різному перевтілювалися в художній культурі різних національних шкіл.

На перший план висувають нові критерії мистецтва: свободу самовиразу, емоційність, сучасність, потяг до таємного і загадкового. Важливе місце посів Схід у творчості романтиків.

У новому стилі головну роль починає відігравати не тільки сама ідея, скільки багатство емоційних відтінків, незвичні метафори. Складаються нові літературні жанри: психологічна повість (Шатобріан), готичний роман (Радкліф), лірична поема (Байрон), історичний роман (Скотт). Характерною ознакою романтизму є звернення до Сходу (Байрон, Делакура, Лермонтов). Романтизм поклав початок художній культурі XIX ст., але вже до середини століття в образотворчому мистецтві, літературі і театрі вичерпав себе. Винятком стала музика, яка посідала особливе місце в естетиці романтизму. Відкидаючи культ розуму, романтики намагалися вплинути на почуття, а цього краще за все можна досягти музикою. У музичній творчості Роберта Шумана, Франца Шуберта, Гектора Берліоза та Ріхарда Вагнера відчутне захоплення перед красою і величчю природи.

Яскравим представником романтизму в образотворчому мистецтві є німецький художник Каспар-Давид Фридріх, у пейзажах якого відчувається здивування та захоплення стихією природи. Пошуки митця обумовили появу в його творчості філософсько-символічних натяків і настроїв. Символічні настрої

художника найбільш яскраво відбилися в таких творах, як «Мандрівник над морем туману», «Етапи життя», «Крейдяні гори на острові Рюген». У багатьох творах митця природа є безжалісною щодо людини («Загибель «Надії» у льодах»).

Термін «романтизм» уперше був вжитий щодо живопису Теодора Жеріко, якого вважають засновником французької романтичної школи в образотворчому мистецтві. Відвідання митцем Великої Британії та знайомство з пейзажами Джона Констебля спричиняє появу картини «Перегони в Епсомі». Твір буквально пронизаний рухом: коні мчать, ледве торкаючись землі, їхні фігури злилися в єдину стрімку лінію. Але славу Жеріко принесло велетенське полотно «Пліт Медузи» (1818–1819), присвячене реальним подіям, пов'язаним із затонулим пароплавом. У захваті від мистецтва Жеріко перебував Ежен Делакруа – справжній титан епохи Романтизму. У творчості цього художника знайшли відлуння часу та риси оновлення мистецтва, яке дістало назву «романтичної битви». Творчість Делакруа відбила гасло романтичного табору: «Я дуже довго був громадянином Афін, Карфагена і Лаціума, сьогодні мені потрібна Франція». Еволюція творчості Делакруа підтверджує це гасло: від «Човна Данте» до «Свободи на барикадах» (1831). У його мистецтві відбулося реформування виразних засобів у живописі: композиція стала динамічною, колорит – яскравий, насичений, заснований на контрастах світла й тіні, теплих і холодних тонів.

У портреті епохи романтизму важливим завданням стає виявлення яскравих, неординарних характерів, напруження духовного життя. Романтизм вніс у художню культуру принцип історизму: усі напрямки в минулому і майбутньому художньої культури визнавали рівноцінними, у такий самий спосіб романтики затверджували право на самостійність та оригінальність у художній творчості.

7.2. Реалістичні тенденції в мистецтві середини ХІХ століття. Після французької революції 1848 р. романтизм відчуває кризу. Якщо романтиків хвилювали суто художні проблеми, то буржуа опікувався власним добробутом. Не маючи

відповідної освіти, від мистецтва вимагали розважальної форми. До середини XIX ст. капіталістичні відносини досягли стану зрілості. Предметом художньої культури стає дійсність. Мотиви людської поведінки художники шукають не в явищах суб'єктивного духу, а в реальних життєвих колізіях. Головний інтерес художньої свідомості переміщується із внутрішніх переживань людини на зв'язок зовнішніх обставин. Нове бачення світу отримало назву реалізму.

Уперше термін «реалізм» був застосований у середині XIX ст. як поняття естетики, що протистоїть романтизму і символізму. У широкому розумінні слова реалізм є естетичним стрижнем художньої культури епохи Відродження («ренесансний реалізм») і в епоху Просвітництва. Але із 30-х рр. XIX ст. реалістичне мистецтво прагнуло до відображення дійсності, починаючи викривати буржуазну дійсність, і тому дістало назву критичного реалізму. Основний внесок реалізму XIX ст. в розвиток художньої культури полягав у поглибленому дослідженні особистості, яка залежить від соціального середовища: насамперед літератури, меншою мірою образотворчого мистецтва і музики. Реалізм і далі розвивав реалістичні тенденції XVIII ст., правдиве описання реального життя. Особливо це виявилось в пейзажному і жанровому живописі О. Дом'є, Г. Курбе, художників барбізонської школи (Ш. Добіньї, Т. Руссо, Ж. Дюпре) і в літературі (О. Бальзак, Г. Флобер). Національні особливості розвитку реалізму склалися в європейських художніх школах: Я. Матейко (Польща), Мункачі (Угорщина), а також у творчості художників-передвижників (І. Рєпін, В. Суриков).

7.3. Мистецькі напрямки та течії епохи Декадансу. Закономірним явищем у другій половині XIX – початку XX ст. став неокласицизм модерну, який ґрунтувався на класичних традиціях античного мистецтва, мистецтва епохи Відродження та Класицизму. Неокласицизм переходив до раціоналізму конструктивістської течії. Тенденцію неокласичного стилю підтримували художники мистецького об'єднання «Світ мистецтва»

(О. Бенуа, М. Добужинський). Вважають, що неокласицизм періоду модерну був менш творчим і продуктивним.

Лінію романтизму підхопив символізм, наповнений почуттям розчарування навколишнім світом. Символісти вважали, що розум і раціональна логіка не можуть проникнути у світ «захованих реальностей» і «вічної краси». На це здатне тільки мистецтво завдяки творчій уяві, поетичній інтуїції і містичному осяянню. Засновниками символізму стали французькі поети Стефан Маларме і Шарль Бодлер. Збірник останнього «Квіти зла» став першим художнім твором нового стилю. Символізм активно використовував мову образотворчого мистецтва, літератури, музики, але найбільш відповідала потребам символізму поезія – найбільш абстрагований та інтелектуальний жанр, який може передати інтуїтивні переживання і символи. Тому найбільш відомими виразниками ідей символізму стали поети Поль Верлен, Райнер Марія Рільке, Моріс Метерлінк. Символісти були орієнтовані на виявлення тієї невідомої субстанції, яка організує та гармонізує світ. Вони вважали, що у формах символів можна зафіксувати загальний зміст видимого світу. Оскільки містичне розлите у всьому, то будь-які речі є носіями вищої реальності.

Символізм – суттєвий засіб мистецтва, наданий для установалення зв'язку видимого і конкретного із світом ідеальних уявлень. Як художня течія символізм найбільш плідно реалізував себе в літературі. Символічне мислення в образотворчому мистецтві персоніфікується в алегоріях, щоб стати образним і баченим (Федір Кричевський. Три покоління. 1913 (Сумський обласний художній музей ім. Н. Онацького).

Справжньою художньою революцією потрібно вважати імпресіонізм і постімпресіонізм. Імпресіонізм – течія у французькому живописі, музиці та літературі останньої третини ХІХ століття. Імпресіоністи у своїх творах намагалися відтворити особисті враження та спостереження мінливих миттєвих відчуттів і переживань, природу, схопити мінливі ефекти світла. Нове бачення простору і часу, формотворення засобами кольору проявилось в етюдизмі. Імпресіонізм зародився у Франції. Роботи

групи молодих художників, що репрезентували новий мистецький напрям критики, висміювали, а публіка не сприймала їхніх новацій. З часом імпресіонізм увійшов у мистецтво абсолютно рівноправно на рівні з експресіонізмом, футуризмом, кубізмом і багатьма іншими напрямками модернізму. Представниками імпресіонізму у французькому живописі є Клод Моне, Едуард Мане, Каміль Піссаро. Для мистецтва ХХ століття велике значення мали творчі новації Ван Гога.

Імпресіонізм проявив себе також у літературі. У різних галузях мистецтва основною метою та стильовим прийомом імпресіонізму вважали зображення не самого предмета, а враження від нього. Імпресіоністи хотіли, щоб людина не тільки бачила, але й відчувала та виражала свою думку. Митці мали намір підкреслити своє бачення світу, яке відбувається через почуття, котрі здатні змінювати світ мистецтва.

Постімпресіонізм є загальною назвою різних течій у живописі ХХ століття, які виникли після імпресіонізму (експресіонізм, орфізм, пуризм, фонізм). У більш вузькому значенні під постімпресіонізмом йдеться про доволі короткий період розвитку французького живопису – від останньої виставки імпресіоністів у 1886 р. до 1906 року – початку кубізму. Художники-постімпресіоністи: Вінсент Ван Гог, Жорж Сьора, Поль Сіньяк, Поль Сезанн, Анрі Тулуз-Лотрек, Поль Гоген.

Риси символізму наявні у творчості французького живописця, скульптора-кераміста і графіка Поля Гогена (1848–1903), який із 1880 р. брав участь у виставках імпресіоністів. У його роботах помітні японські впливи. Захоплення Гогена мистецтвом Сходу стало важливим чинником в оновленні європейської художньої культури. На острові Мартініка, куди Гоген поїхав у 1887 р. разом із художником Лавалем, почався новий етап у творчості майстра. Кращі свої роботи Гоген написав у Полінезії. Спостереження митця за реальним життям і побутом народів Океанії переплітаються у творах із місцевими міфами. На відміну від імпресіоністів, кожний із митців-постімпресіоністів ішов

своїм шляхом, формуючи свій творчий метод. Ось чому в історії мистецтва він отримав невизначену, безпредметну назву.

Висновки. Романтичне сприйняття людини суттєво відрізняється від просвітницького в тому, що людське буття багатше за соціальну дійсність. Досягнувши у 20–30-х рр. XIX ст. свого апогею, романтизм являє собою різномірний напрямок у стилістичному та образному відношенні. Основний внесок реалізму в розвиток художньої культури полягає в дослідженні долі окремої людини. Барбізонська школа художників відкрила нові принципи пейзажного живопису. Нова епоха в образотворчому мистецтві розпочалася з імпресіонізму. Важливим перехідним періодом в образотворчому мистецтві кінця XIX – початку XX ст. був постімпресіонізм.

ТЕМА 8. МИСТЕЦТВО МОДЕРНІЗМУ ТА ПОСТМОДЕРНІЗМУ

8.1. Модернізм як художня тенденція та його прояви в мистецтві.

8.2. Мистецькі напрямки, течії, школи в мистецтві XX століття.

8.3. Постмодернізм і його художня філософія.

8.1. Модернізм як художня тенденція та його прояви в мистецтві. Модернізм – загальне визначення художніх тенденцій, течій, шкіл, діяльності окремих майстрів XX ст., які поривають із традиціями мистецтва і які вважали формальний експеримент основою свого творчого методу.

Модерністська модель світу постулює ідеї хаосу, випадковості, змістовної поліфонічності, плинності реального світу, непідвладного впорядкованості. Дійсність, яка спонукає не довіряти зовнішній реальності, породжує неklasичне бачення світу. У візуальних мистецтвах спостерігається відмова від прямої перспективи і зображальності. У музиці – відмова від ладу в тональнос-

ті й визнання всіх ступенів звукоряду рівноправними. У прозі – безсюжетність, деструкція всіх змістів, вільне асоціювання.

Модернізм моделює ірраціональну картину світу. Тому певною мірою образ ХХ ст. створений переважно мистецтвом кінематографа. Кіно асоціюється не з реальністю, а з її антиподом – сновидінням.

До модернізму в образотворчому мистецтві належать усі течії постімпресіонізму – фовізм, футуризм, експресіонізм, сюрреалізм, абстрактне мистецтво, а також багато інших дрібних течій.

У прагненні віднайти ієрогліфічну формулу людської краси живописець Пабло Пікассо занурював героїв свого раннього «блакитного» періоду (1901–1904) на дно соціального життя. Пікассо став засновником кубізму – модерністської течії в західноєвропейському мистецтві початку ХХ ст., представники якої зображували реальний світ у вигляді комбінації геометричних форм (куба, кулі, циліндра, конуса тощо) та деформованих фігур.

8.2. Мистецькі напрямки, течії, школи в мистецтві ХХ століття. Однією з новаторських течій в образотворчому мистецтві на початку ХХ ст. був фовізм. Одним з основних майстрів, який сповідував засади фовізму, був Анрі Матісс. Французький фовізм був першим оформленим мистецьким угрупованням ХХ ст., молоді представники якого – Анрі Матісс, Андре Дерен, Моріс Вламінк, Альбер Марке, Жорж Руо, Кеес ван Донген – заявили про себе на паризьких виставках 1905–1907 рр. Вони не створили чітко сформульованого маніфесту та пізніше розійшлися власними творчими шляхами.

Як своєрідний «протоманіфест» експресіонізму можна розглядати творчість норвезького художника Едварда Мунка (1863–1944), для якого зміст життя розкривався тільки у ставленні до смерті, до трагічних моментів існування. Його концептуальна картина «Крик» (1893) постулювала єдино можливий спосіб визволення світу душі, що страждає від ворожого хаосу, запропонований людині ще первісним інстинктом – визволення

у крику. Едвард Мунк у картині «Крик» також виразив настрої мистецької інтелігенції в першій чверті ХХ століття.

Експресіонізм – напрям, що існував у європейському мистецтві та літературі в перші десятиліття ХХ ст. Проголошував метою мистецтва вираження суб'єктивних уявлень митця про дійсність, що зумовило потяг до загостреної емоційності, гротеску. Експресіонізм проявився в ранній творчості Анрі Матісса, Моріса Вламінка, Альбера Марке, а також у творчості німецьких художників початку ХХ століття. Останні зазнали відчутного впливу від мистецтва Е. Мунка та швейцарця Фердінанда Ходлера. Різновидом експресіонізму є абстрактний експресіонізм, розпочатий В. Кандинським, який розповсюдився в подальшому в Європі та США в 1930–1950-х роках. В архітектурі до експресіонізму відносять пластицизм іспанця Антоніо Гауді. Найвідомішим його творінням став храм Святого Сімейства (Саграда Фамілія) у Барселоні, який за задумом мав стати архітектурним втіленням Нового Заповіту, непорушності християнських вірувань.

Провісником кубізму був один із найглибших митців кінця ХІХ – початку ХХ ст. – французький художник Поль Сезанн. Безпосереднім поштовхом до становлення образотворчого методу кубізму послугувала виставка картин Сезанна в «Осінньому салоні» в Парижі в 1904 році. Програмним твором нової течії є твір Пабло Пікассо «Авіньйонські дівчини» (1907). У своєму розвитку кубізм пройшов стадії аналітичного та синтетичного кубізму.

Реді-мейд – течія авангардного мистецтва 1960-х рр., представники якої склали композиції з «готових» речей. В абсурдних сполученнях вони символізували прагматизм «суспільства споживання» середини ХХ століття.

Акціонізм – один із проявів мистецького авангарду, модернізму, неоавангарду. Цим терміном позначають різноманітні дії у просторі та часі («гепенінг», «перформанс»).

Поп-арт – одна з течій у мистецтві модернізму. Використовуючи у своїх композиціях реальні побутові предмети, естетизують, зводячи до рангу мистецтва випадкові їхні сполучення.

Футуризм – течія в авангардному мистецтві початку ХХ ст. Привнесення в живопис часового виміру, спровокованого пошуками художників-кубістів, стало основою художнього мислення італійського футуризму. Живопис футуризму характеризується абсолютизацією ідеї руху. Одна з основних рис футуризму – культ сили та особистості художника-героя. В українському образотворчому мистецтві футуристами були Олександра Екстер, брати Давид і Володимир Бурлюки. Футуризм став своєрідним інноваційним методом у мистецтві, який у подальшому трансформувався в кубофутуризм. Його представники прагнули об'єднати кубістичний зсув форм, їхнє розкладання на складові та розшаровування просторових планів із футуристичним розвитком предмета в часовому вимірі за допомогою монтажу його різночасових видів в одночасному зображенні.

Визнаний лідер українського авангарду Олександр Богомазов (1880–1930) прагнув живописної організації площини картини, вияву емоційно-змістових ознак зображеного предмета, а не його фізичного вигляду. Його творчу манеру вирізняє каліграфічний лаконізм ліній, напруга ритмів, експресія колористичних стихій. Творчість цього оригінального митця репрезентована картиною «У кріслі-гойдалці» в Сумському художньому музеї.

Логічним продовженням пошуків кубістів і футуристів, які заклали основи «деконструкції» класичної зображувальної системи, стало формування концепції безпредметного мистецтва. З моменту виникнення абстракціонізму в ньому визначилися два основні напрямки: геометрична абстракція, орієнтована на створення раціоналізованих конструкцій із ліній і геометричних форм (К. Малевич, П. Мондріан, М. Ротко), та експресіоністична абстракція, заснована на складній стихійній нестійкій динаміці колірних плям, що пульсують (В. Кандинський, Дж. Поллок).

Історію розвитку абстракціонізму можна прослідкувати від Піта Мондріана до Дж. Поллока. У творчості цих митців

іраціональне втілювалося в художніх образах. Алогізм як творчий метод можна спостерігати у творчості італійських футуристів і композиціях К. Малевича. Маніфестом геометричного абстракціонізму є «Чорний квадрат» (1915) Казимира Малевича.

Історію розвитку сюрреалізму можна найбільше прослідкувати у творчості Сальвадора Далі. Народженим атмосферою розчарування і заперечення здорового глузду стає в цей період метафізичний живопис, репрезентований в італійській школі живопису в 1916–1922 роках. Метафізичний живопис разом із дадаїзмом став основою мистецтва сюрреалізму, що сформувався на початку 1920-х років у Франції в умовах критичного ставлення, яке наростало, до деструктивних мистецьких практик. Його засновником та ідеологом вважають французького письменника і поета Андре Бретона. Знаковим твором сюрреалістичного мислення стала картина Пабло Пікассо «Герніка» (1937), яку художник написав під впливом безглузлого бомбардування міста країни басків Герніки під час громадянської війни в Іспанії.

Авангардизм – узагальнювальний термін для позначення новаторських напрямків у художній культурі ХХ ст., для яких характерний пошук нових, нетрадиційних засобів вираження. Авангардизм – не художній стиль, але є тенденцією відмови від традицій, у ньому відсутня цілісність стилістичних ознак. На думку деяких дослідників, авангардизм є відображенням процесу витіснення культури цивілізацією, гуманістичних цінностей прагматичною ідеологією технічного століття. Для мистецтва авангарду притаманна міфологія, дотична до нігілізму. Отже, авангардизм є загальною тенденцією в мистецтві ХХ ст., пов'язаною з посиленням аналітичних тенденцій художнього мислення та руйнуванням цілісності художнього образу внаслідок відкриттів імпресіонізму та постімпресіонізму. Природа нового мистецтва проаналізована у праці «Дегуманізація мистецтва» іспанським філософом Хосе Ортегою-і-Гассетом. У новому живописі відхід від натурального відводить від «олюдненого»

сюжету в протилежний бік. Естетична насолода для нового художника відбувається завдяки перемозі над «людським».

Соціалістичний реалізм заперечував модерністичні тенденції в розвитку мистецтва минулого століття в СРСР, протиставивши їм гуманістичну спрямованість мистецтва, яка увібрала все найкраще від античності до критичного реалізму XIX століття. З 1934 р. соціалістичний реалізм – суспільний та ідеологічний напрямок офіційного мистецтва в цій країні до розпаду СРСР у 1991 році. Будучи штучно створеним державною владою, це явище, точно кажучи, не було художнім стилем. З партійних позицій митець повинен відображати дійсність, головним змістом якої є класова боротьба (Тетяна Яблонська. Хліб. 1949. Державна Третьяковська галерея).

На відміну від митців, які сповідували метод соціалістичного реалізму, інші художники шукали себе, використовуючи прийоми різних мистецьких напрямків. «Шістдесятники» – назва генерації митців, чия діяльність збіглася з тимчасовим ослабленням тоталітарного режиму в СРСР, так званою «відлигою» у другій половині 1950-х років – середині 1960-х років. Діяльність цих митців позначена нонконформістським пафосом (Григорій Гавриленко, Алла Горська, Іван Дзюба, Валерій Ламах та ін.). Багату мистецьку палітру пошуків репрезентують твори Г. Гавриленка в зібранні Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького. З деякими творами цього митця можна познайомитися у книзі «Імена України. 100 митців», яка побачила світ у сумському видавництві «Університетська книга» у 2020 році.

8.3. Постмодернізм і його художня філософія. Постмодернізм – термін, за допомогою якого визначаються структурно східні явища в суспільному житті та культурі індустріально розвинених країн. Характерною особливістю є об'єднання в межах одного твору стилів, образних мотивів і художніх прийомів, запозичених із різних епох, регіонів, субкультур. Іронія постмодерну полягає в тому, що відбувається затвердження плюралізму в художній діяльності.

Основами постмодернізму є: а) спроба звільнення філософії, науки і культури від ірраціональності (міфології, релігії, забобонів); б) затвердження ідеї прогресу в пізнанні і в різних сферах суспільного життя; в) прагнення до системної організації, до централізму в соціальному та політичному житті суспільства; г) проголошення універсальних норм моралі і права та прагнення до вироблення загальних критеріїв та естетичних норм у мистецтві.

Характерною рисою постмодернізму є негативізм. Усе, що до постмодернізму вважали усталеним, надійним і певним (людина, розум, філософія, культура, наука, прогрес) було оголошено неспроможним і невизначеним, усе перетворилося на слова, міркування і тексти, які можна інтерпретувати, розуміти і «деконструювати», але на які не можна спиратися в людському пізнанні, існуванні та діяльності.

Художня культура ХХ ст. перебуває у стані постійних динамічних змін, підсумком яких стали різноманітні художні течії. У кінці 1940-х рр. англієць Арнольд Тойнбі визначив цим терміном новий етап у європейській культурі, який настав після Нового часу. Постмодернізм вкладається в межі 1930–1990-х рр., але загальноживаним цей термін став у 1979 р. із виходом книги французького філософа Жана Франсуа Ліотара «Постмодерністичний стан». Отже, постмодернізм не можна вважати художнім напрямком або стилем, це, ймовірно, історичний період у розвитку мистецтва, який охоплює другу половину ХХ століття. Поява постмодернізму в культурі було детермінована ситуацією еклектики у сфері сучасної культури. Постмодернізм залишає розуму лише одну функцію – пояснювальну. Розум має не пізнавати істину, а пояснювати, тлумачити світ як текст. Одночасно може існувати багато пояснень світу і людини, але жодне з них не є остаточним і головним.

Відмінною рисою постмодерну стала його специфічна інтерпретація поняття нового в художній культурі. Він інтерпретував взаємозв'язок сьогодення і минулого на підставі негативного оцінювання минулого. Нове абсолютизується, а новизна

перетворюється на засіб оцінювання світу. Починається гонитва за новизною, що на практиці означало повну відмову від традицій і стереотипів. Прагнення до нового, відірваного від традицій, породжує у свідомості постмодернізму ірраціональність і суб'єктивність. Новизна повинна шокувати публіку. Наприклад, архітектори створювали неймовірну суміш із неокласицизму, готики, бароко.

Існують такі прогнози щодо подальшого розвитку культури: 1) культура не зможе вибратися з хаосу, що призведе до апокаліпсису; 2) відбудеться адаптація всіх художніх явищ, що призведе до нового стану, який означатиме зміну художньої парадигми.

Одним із важливих проявів постмодернізму у візуальному мистецтві є трансавангардизм. За теорією його теоретика, італійця Акіле Боніто Оліви – це мистецтво перехідної епохи, реакція на схеми авангарду в усіх його повоєнних версіях. Творам трансавангарду притаманний суб'єктивізм, виразна особистісність митця. Італійський теоретик, зокрема, поділяє трансавангард на «холодний» і «гарячий».

У мистецтві останньої третини ХХ ст. розвиваються нові форми художньої практики: ленд-арт – твори (артефакти, або акції), створені в природному середовищі, за умови, що останнє становить у них вагомому семантичну та структурно-композиційну частину.

Перформанс – форма сучасного мистецтва, один із різновидів акціонізму, який виник у 60-х роках ХХ ст. Це вистава, яку здійснює художник згідно із заздалегідь продуманою концепцією і без акцентування на можливостях акторської техніки. Повторення перформансу має назву реперформансу та з одним із таких реперформансів ознайомилися студенти СумДУ в галереї мистецтв «Академічна». «Перформанс! Так!» – повторили студенти групи КД-61 спеціальності «Менеджмент соціокультурної діяльності».

Відеоарт – напрям у медіамистецтві, який використовує для вираження мистецької концепції можливості відеотехніки,

комп'ютерної і телевізійної техніки. Основні риси відеоарту: спектакулярна візуальність, ненаративність, підкреслена суб'єктивність світосприйняття. Відомими майстрами відеоарту є Нам Джун Пайк, Білл Віола, Ширін Нешат, Мона Хатум, Кім Воллінджер. Із середини 90-х рр. ХХ ст. відеоарт починає розповсюджуватися в Україні. Здебільшого він, однак, став відео-документацією перформансів і мистецьких акцій.

В Україні прояви мистецтва постмодернізму з'явилися наприкінці 1980-х – початку 1990-х років в одесько-київському трансавангарді («Паризька комуна»); київському постмодернізмі.

Теоретиком і практиком мистецтва постмодернізму є Гліб Вишеславський (1962 р. н.) – автор живописних і графічних творів, інсталяцій, перформансів та енвайронментів. На сторінках першого українського часопису з питань сучасного мистецтва «Тerra Incognita», де засновником і головним редактором був Г. Вишеславський, висвітлювали різноманітні теоретичні питання стосовно особливостей розвитку мистецтва в епоху постмодернізму. Досвід митця та куратора мистецьких проєктів узагальнений у виданні: «Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України» (у співавторстві з Олегом Сидором-Гибеліндою). У словнику також проаналізовані тенденції розвитку всеукраїнського мистецького руху, який дістав назву «Нова хвиля». Його історія розпочалася в середині 80-х рр. ХХ ст., але вже на початку 1990-х рр. він поділився на декілька напрямків. Більшість художників обрали власний шлях. Класифікація проявів постмодернізму здійснена у вищевказаному словнику у статті «Постмодернізм».

З мистецтвом постмодернізму та актуального сучасного мистецтва можна ознайомитися на прикладі творів одеського художника Володимира Кабаченка «Сорока, яка не второпає, що робить шука» (1993), киянина Олега Тістола «Гурзуф» (2008), сум'ян Миколи Жулінського «Нічні птахи» (1993), Олександра Садовського «Спочатку було слово...» (1989) з мистецької коле-

кції галереї мистецтв «Академічна» Сумського державного університету.

Висновки. Строкатість мистецьких напрямків і течій у першій половині ХХ століття обумовлена кризою гуманістичних принципів, що проявилось в тенденції художнього мислення модернізму. Високий рівень комунікаційно-інформаційних систем та урбанізації викликав появу масової культури, яка вплинула на характер образотворчого мистецтва, фактично знівелювавши його засади, які формувалися протягом тисячоліття. Плюралізм постмодернізму, з одного боку, активізує творчу свободу людини, а з іншого – робить сучасну художню культуру нестійкою, близькою до розпаду та хаосу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Асеев Ю. Джерела. Мистецтво Київської Русі / Ю. Асеев. – Київ : Мистецтво, 1980. – 214 с. – (Нариси історії укр. мистецтва).
2. Білецький П. Українське мистецтво другої пол. XVII–XVIII ст. / П. Білецький. – Київ, 1981. Большая история искусства : в 16 т. – Т. 2. Древняя Греция / ред. А. С. Виноградова ; пер. с итал. Ю. А. Гинзбург. – Москва : Слово, 2009. – 383 с.
3. Большая история искусства : в 16 т. – Т. 3. Древний Рим / ред. А. С. Виноградова ; пер. с итал. И. А. Волковой. – Москва : Слово, 2009. – 360 с.
4. Большая история искусства : в 16 т. – Т. 4. Средневековье / ред. Е. С. Сабашникова ; пер. с итал. А. А. Сабашникова. – Москва : Слово, 2009. – 431 с.
5. Большая история искусства : в 16 т. – Т. 7. XVI век / ред. Е. С. Сабашникова ; пер. с итал. Ю. А. Гинзбург. – Москва : Слово, 2009. – 406 с.
6. Большая история искусства : в 16 т. – Т. 11. XIX век. – Кн. 2 / пер. с итал. И. А. Волкова. – Москва : Слово, 2009. – 384 с.
7. Большая история искусства : в 16 т. – Т. 13. XX век / ред. А. С. Виноградова ; пер. с итал. Е. Б. Прокопьева. – Москва : Слово, 2009. – Кн. 2 – 384 с.
8. Вишеславський Г. Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України / Г. Вишеславський, О. Сидор-Гібелінда. – Київ, 2010.
9. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. – Т. 1. А / В. Г. Власов. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2004. – 576 с.
10. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. – Т. 2. Б–В / В. Г. Власов. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2004. – 712 с.

11. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. – Т. 3. Г–З / В. Г. Власов. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2004. – 752 с.
12. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. – Т. 4. И–К / В. Г. Власов. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2006. – 752 с.
13. Імена України. 100 митців / автор переднього слова, вступної статті, укладач біографічних і бібліографічних матеріалів, коментарів і каталогу С. І. Побожій. – Суми : Університетська книга. – 236 с.
14. Історія світової та української культури. – Київ, 2000.
15. Історія українського мистецтва : в 6 т. – Київ, 1966–1972.
16. Крвавич Д. П. Українське мистецтво : в 3 т. / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, О. Д. Горбул. – Львів, 2003–2005.
17. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. / ред.: В. Д. Сидоренко, О. О. Авраменко, В. Я. Даниленко ; Академія мистецтв України, Інститут проблем сучасного мистецтва. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – Кн. 1. – 544 с.
18. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. – Кн. 2 / ред.: В. Д. Сидоренко, О. О. Авраменко, В. Я. Даниленко ; Академія мистецтв України, Інститут проблем сучасного мистецтва. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – 656 с.
19. Никулин И. Н. Золотой век нидерландской живописи / И. Н. Никулин. – Москва, 1982.
20. Петрів О. В. Образотворче мистецтво : підручник / О. В. Петрів. – Львів : Магнолія, 2018. – 282 с.
21. Скляренко Г. Я. Сучасне мистецтво України. Портрети художників / Г. Я. Скляренко. – Видання третє, українською мовою, доповнене. – Київ, 2018.
22. Трегубов К. Ю. Навчальний посібник із дисципліни «Історія мистецтв» [Електронний ресурс] / К. Ю. Трегубов, О. В. Макуха. – Полтава, 2015. Ч. І. – Режим доступу : <http://77.121.11.9/bitstream/PoltNTU/1053/1/Історія%20мистецтв.pdf>.

23. Уманцев Ф. С. Мистецтво Давньої України : іст. нарис / Ф. С. Уманцев. – Київ : Либідь, 2002.
24. Яців Р. Художня культура : навч. посіб. / Р. Яців // Арт клас. – 2009. – Ч. I. – № 3. – С. 1–88.
25. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – Киев : Мистецтво. – 288 с.

Додаткова

1. Абрамович С. Д. Церковне мистецтво : навч. посіб. / С. Д. Абрамович. – Київ : Кондор, 2005. – 2016 с.
2. Большая история искусства : в 16 т. – Т. 15. Китай / ред. Е. С. Сабашникова ; пер. с итал. И. П. Новоселецкая. – Москва : Слово, 2009. – 360 с.
3. Вибране. Favourite. Из зібрання Української академії банківської справи Національного банку України / укладач кандидат мистецтвознавства С. І. Побожій. – [Харків, 2011]. – 58 с.
4. Дворжак М. История искусства как история духа / М. Дворжак. – Санкт-Петербург, 2001.
5. Калинина Н. Н. Французское изобразительное искусство конца XVIII–XX веков / Н. Н. Калинина. – Львов, 1990.
6. Лиманцева С. Н. Поэтическое в искусстве / С. Н. Лиманцева. – Москва : Искусство, 1966. – 176 с.
7. Найден О. С. Українська народна картина. Поетика. Семантика. Космологія / О. С. Найден. – Київ : Стилос, 2018.
8. Павельчук І. Художні моделі абстрактного живопису в Україні 1980–2000 (епістемологія креації) / І. Павельчук. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2013. – 216 с.
9. Побожій С. І. «Бубновий валет» і Сумщина / С. І. Побожій. – Суми : Університетська книга, 2007. – 112 с.
10. Побожій С. І. Мистецтвознавчі нариси / С. І. Побожій. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – 416 с.
11. Раздольская В. Европейское искусство XIX века. Классицизм. Романтизм / В. Раздольская. – Санкт-Петербург, 2005.
12. Рославец О. М. Реалізм у живописі Франції XIX століття / О. М. Рославец. – Київ, 1983.

13. Савельєв В. П. Новітній термінологічний словник з культурології і мистецтвознавства / В. П. Савельєв, С. М. Повторєва. – 2-ге вид – Львів : Новий світ, 2000.
14. Сумщина. Велика спадщина. Образотворче мистецтво. – Суми : Університетська книга, 2018. – 272 с.
15. Чегусова З. А. Декоративне мистецтво України кінця ХХ століття. 200 імен : альбом-каталог / З. А. Чегусова. – Київ : Атлант ЮЕмСі, 2002. – 511 с.

Навчальне видання

Побожій Сергій Іванович

ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Н. Д. Світайло
Редактор І. О. Кругляк
Комп'ютерне верстання С. І. Побожій

Формат 60x84/16. Ум. друку. арк. 4,19. Обл.-вид. арк 4,46.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2062 від 17.12.2007.